

વર્ષ ૭ | અંક ૨ | સળંગ અંક ૩૮ | ઓક્ટોબર ૨૦૧૯

સંપ્રત

સાંપ્રત સાહિત્ય-વિચાર-જગતની ઝલક આપતું સામયિક

સંપાદક : રમણ સોની

દીપોત્સવીના

અઠળક શુભેચ્છાઓ

અને

નૂતન વર્ષનાં

હાર્દિક અભિનંદન

એકત્ર ફાઉન્ડેશન

અધ્યક્ષ : સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર

મુદ્રિત સાહિત્યનું વીજાણુ સાહિત્યમાં રૂપાંતર અને વિસ્તાર ગંખતી સંસ્થા

સંચયન

પ્રારંભ: ઓગસ્ટ, 2013

સંપાદક : રમણ સોની

18 Hemdeep Society, O P Road, Vadodara • phone: 91-9228215275 • email ramansoni46@gmail.com

પ્રકાશક : અતુલ રાવલ

608 Poplar St., Durham, NC 27703 - USA, phone: 704-756-1325 • email : atulraval@ekatrafoundation.org

તંત્ર-સંચાલક : રાજેશ મશરુવાળા

email : mashru@ekatrafoundation.org

- મુદ્રણ-અંકન (ટાઇપસેટ): મહેશ ચાવડા
- ડીઝાઇન અને નિર્માણ : અતુલ રાવલ
- લેઆઉટ - પરિકલ્પના : રમણ સોની

અમારી વેબસાઇટ:

www.ekatrafoundation.org

<https://ekatra.pressbooks.pub>

આ વેબસાઇટ પર અમારાં વી-પુસ્તકો તથા
'સંચયન'નાં તમામ અંકો વાંચી શકાશે.

- વીજાણુ સામયિક 'સંચયન' દર બે માસે ફેબ્રુઆરી, એપ્રિલ, જૂન , ઓગસ્ટ, ઓક્ટોબર અને ડિસેમ્બરની છેલ્લી તારીખોમાં પ્રકાશિત થાય છે.
- 'સંચયન' માટેનાં લખાણોની પસંદગી સંપાદક દ્વારા, મુદ્રિત ગુજરાતી સામયિકો અને ગ્રંથોમાંથી જ કરવામાં આવે છે. એ રીતે એ વી-ડાયજેસ્ટ સામયિક છે. ઉપરાંત તેમાં પસંદ કરેલી કૃતિઓનું પઠન-ધ્વનિઅંકન તેમજ ચિત્રકળાકૃતિઓ પણ મૂકવામાં આવે છે.
- 'સંચયન'માં પ્રકાશન માટે પસંદ કરેલી કૃતિઓના લેખકો – ચિત્રકારોની સંમતિ લેવામાં આવે છે.
- Navigation: અનુક્રમમાંના કોઈપણ લખાણ પર સીધા જ જવું હોય તો અનુક્રમમાંની તે વિગત પર ક્લિક કરશો.

અ નુ ક મ

સંચયન ૩૮ - ઓક્ટોબર ૨૦૧૯

સંપાદકનું કથન ॥ નૂતન વર્ષનાં વંદન અને અભિનંદન ॥ રમણ સોની

કાવ્યસપ્તક ॥ કાવ્યો ॥ પ્રદ્યુમ્ન તન્ના

કુલડી ॥ વાર્તા ॥ હરીશ નાગ્રેયા

સંસ્કારી દંપતીની તકરાર ॥ હાસ્ય ॥ ચિનુભાઈ પટવા

હરાજી ॥ નિબંધ ॥ રમેશ કોઠારી

વ્રણો અંતના ॥ કાવ્ય ॥ ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

લાલભાઈ ॥ રેખા-ચરિત્ર ॥ ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ

દેન્માર્ક ॥ પ્રવાસ ॥ મહારાણી નંદકુંવરબા

વળાવી બા આવી (ઉશનસ્) ॥ આસ્વાદ ॥ સુરેશ જોષી

ચીની લોકકથા ॥ અનુવાદ ॥ હસુ યાજ્ઞિક

વક્તાથી રક્ષા ॥ લેખ ॥ નગીનદાસ સંઘવી

ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ ॥ એકત્ર-વૃત્ત ॥ સુરેશ જોષી

સંપાદકનું કથન

રમણ સોની

નૂતન વર્ષનાં વંદન અને અભિનંદન

‘ઉત્સવપ્રિયા: જના:’

આપણા ઉત્સવોને આપણે અકબંધ જાળવી રાખ્યા છે ને દરેક જૂની પેઢી નવી પેઢીમાં એ ઉત્સાહથી રોપતી – સંક્રાન્ત કરતી રહી છે. નવરાત્રિ ને દીવાળી જેવા ઉત્સવો તો ઓર દેદીપ્યમાન, ને ઉજવણીની ઘણી મોટી છાલકોવાળા બનતા ગયા છે. આપણાં આનંદ-ઉત્સાહની સાથે આપણી ભૌતિક સમૃદ્ધિનું પણ એ, લગભગ પ્રદર્શન જેવું, વાહક બની ગયા છે. પરદેશમાં વસનારા ભારતીયો પણ પોતાના રુટિનમાં ગમે તે રીતે અનુકૂળતા કરી લઈને આ ઉત્સવો ઘણી પ્રસન્નતાપૂર્વક ઊજવે છે ને વરસભરનો આનંદ એમાંથી ચૂસી લે છે. (કંઈક બાકી રહ્યું હોય ચૂસવાનું, એ માટે ક્રિસ્મસનો તહેવાર તો પછી આવે જ છે!)

પણ ઋતુ, માસ, તિથિ, અજવાળિયું, અંધારિયું – એની ખબર નથી આપણને. નવી પેઢીને તો એ પૂછવું વ્યર્થ. જો કે, ‘નવરાત્રિ અને દીવાળી કયા માસમાં આવે?’ એવું પૂછીએ તો, ‘ઓક્ટો-’ એમ અરધુંક બોલીને, ‘આસોમાં’ એમ કહેનાર ૧૦માંથી ૬ નવીનો તો નીકળી આવવાના. પણ આ નવા વરસે કયો વિક્રમ સંવત શરૂ થયો? – એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ભાગ્યે જ કોઈને મુખવગો હોય – બાળકોનાં માવતરને પણ નહીં. ઈસુનું વરસ – આપણે એનું સરસ ગુજરાતીકરણ કે ભારતીયકરણ કર્યું છે – ઈસુ પરથી ઈસવી. ઈસવી સન. પણ આ ઈસવી સન જ રોજબરોજના આપણા વ્યવહારોમાં ઘૂંટાઈને એવું દઢ બલકે સખત થઈ ગયું છે કે એ પડો તોડીને આપણી સ્મૃતિ વિક્રમ સંવત લગી પહોંચી શકતી નથી. વિક્રમ સંવત આપણે માટે, જૂની-નવી પેઢીઓની બધી વ્યક્તિઓ માટે એક રીતે અપ્રસ્તુત થઈ ગયું છે. ક્યાંક જોઈ લેવું પડે છે – હા, આ નવું વર્ષ એટલે વિ. સં. ૨૦૧૬.

નવા વર્ષનો આનંદ વ્યક્ત કરવા માટે આપણે ત્રિભાષી ઉદ્દગારો સ્વીકારેલા છે. ‘નૂતન વર્ષાભિનંદન’ કદાચ લખીએ પણ બોલવામાં એ અઘરું ને અતડું, કોઈ બોલે તો રમૂજપ્રેરક બની જાય છે; પછી ‘સાલ મુબારક’ એવું કંઈક વધારે વ્યાપક(ભારતીય?) રીતે બોલાય છે; અને હવે HAPPY શબ્દ આપણને એટલો બધો ગમી ગયો છે કે ‘હેપી (કે હેપ્પી) ન્યૂ યર’ એ ચોમેર વ્યાપી ગયેલો ઉદ્દગાર છે! વરસમાં કેટલા બધા દિવસોને આપણે ‘હેપી’ વિશેષણથી બીજા તરફ વહાવીએ છીએ – સંક્રાન્ત કરીએ છીએ! દીવાળી હોય કે હોળી કે બીજા અનેક ઉત્સવપાત્ર

દિવસો, એ હેપી હોય છે. અરે રવિવારની સવારને 'હેપી સન્ડે' કહેવાનો રિવાજ પણ પ્રચલિત થતો જાય છે. ચાલો, આપણે હેપી હોઈએ છીએ એટલે બસ.

પણ બધેથી સંભળાય છે કે આપણે હવે રૂબરૂ મળીને અભિવાદન કરવાને બદલે ફોનથી કે વોટ્સએપ સંદેશાથી આપણી એકબીજા માટેની 'હેપીનેસ!' વ્યક્ત કરીએ છીએ. નવો રિવાજ બહુ દઢ બની ગયો છે. સંદેશા વાંચવા કે જોવામાંથી આપણે નવરા પડતા જ નથી! મિલન અને મઠિયાં એકલાં પડી ગયાં છે....

રિવાજ એક પ્રકારની રૂઢતા પણ લાવે છે. ને મને અત્રે યાદ આવી જાય છે બલવંતરાય ઠાકોરનું એક કાવ્ય. એમની 'સુખદુઃખ સોનેટમાળા'નું એ પહેલું કાવ્ય છે. તો એ જ વાંચીએ. પણ એ પહેલાં કહી દઉં :

સૌને નૂતન વર્ષની શુભેચ્છાઓ.

રમણસોમી

સુખદુઃખ -૧

[છંદના લઘુગુરુ સાચવવા કવિએ ફેરવેલી જોડણી યથાવત્ રાખી છે. -સંપાદક]

‘મુબારક હજો નવું વરસ!’ ‘સાલ આ બેસતી
દિવો અધિક સૌખ્ય રિદ્ધિ સકુટુંબને કીરતી!’
- ગળ્યાં વચન રૂઢ પોપટ જિભે સહૂ ઊચરે,
હુંયે સ્મિત સહે સહૂ, વિનયિ વાળું છૂં ઉત્તરે,
ઘડીક વળિ ગોઠડી કરિ રહૂં કૃતક ઉમળકે.

પછી સઉ સિધાવતાં વિરમું એકલો હીંચકે,
ચિરૂત સૃત ધુમ્રગોટ સહ ધૂણતૂં મસ્તકે.
વધે કદમ હીંચકો, કદમ તે જ પાછો ગણે,
વિચાર પણ ગૂંછળે વધિ હઠી રહે ઝૂલણે.

સદા હલત તો ય ઈંચ નવ હીંચકો ચાલતો,
ચિરૂત જળતી થકી ફકત ધુમ્ર જરિ સેલતો.
દિસે છ મગજે ચિરૂત સમ હીંચકા શું થતૂં,
રહે ચલ રહે જળંત, પણ માત્ર હાંફ્યે જતૂં
યથા શુનક માર્ગમાં, ન નિરખંત ના ઊંઘતૂં.

- બલવંતરાય ઠાકોર

કાવ્યસપ્તક

પ્રદ્યુમ્ન તન્ના

ભાવનગરથી મુંબઈ જઈને જે. જે. સ્કૂલ ઓફ આર્ટમાં ભણી, ઓલ ઇન્ડિયા બોર્ડના ડિઝાઈન સેન્ટરમાં બેત્રણ વર્ષ કામ કરીને, ઈટાલિયન શિષ્યવૃત્તિ મળતાં ૧૯૬૧-૬૨થી ત્યાં જઈને સ્થિર થયેલા પ્રદ્યુમ્ન તન્ના (જ. ૭.૭.૧૯૨૯ – અવ. ૩૦.૮.૨૦૦૯) કવિ તરીકે ૧૯૬૦-૭૦ના દાયકામાં જાણીતા થયેલા રંગદર્શી ગીતોના સર્જક. ઇટલી ગયા પછી પણ એમણે કાવ્યલેખન ચાલુ રાખેલું. તળપદ ભાષાભાતવાળી એમની રચનાઓમાં ઊર્મિઉછાળ અને અભિવ્યક્તિની એક અલગ મુદ્રા રચાયેલી છે એ આસ્વાદ્ય છે.

ભમરો

બ'ઈ! આ ભમરાને ક્યમ કાઢું?!
જરી ન જાતો આઘો હું તો ઘણુંય નીર ઉડાડું!

પલક અહીંથી, પલક તહીંથી
લળે વીંઝતો પાંખ્યું,
બે કરથી આ કહો કેટલું
અંગ રહે જી ઢાંક્યું?!
જાઉં ગળાબૂડ જળમાં તોયે મુખ તો રહે ઉઘાડું!
બ'ઈ! આ ભમરાને ક્યમ કાઢું?!

મેલી મનહર ફૂલ પદમનાં
પણે ખીલ્યાં કેં રાતાં,
શુંય બળ્યું દીઠું મુજમાં કે
આમ લિયે અહીં આંટા?
ફટ ભૂંડી! હું છળી મરું ને તમીં હસો ફરી આડું!
બ'ઈ! આ ભમરાને ક્યમ કાઢું?!

શ્રાવણી સાંજે

કોઈની ના જોઈ રહી વાટ

અમથી અમથી ને તોય બેઠી છું ક્યારની એકલી તળાવડીને ઘાટ!

ધુમ્મસના ગોટ સમાં શ્રાવણનાં વાદળાં જાતાં ઝળુંબી ચહું ઓર
કેવડાની મ્હેંક લઈ વાતા પવનને હળવે તે એક રે હિલોળ.

કુંજ કુંજ ઝરી ઝરી જાય રૂડી છાંટ!

અમથી અમથી ને તોય બેઠી છું ક્યારની એકલી તળાવડીને ઘાટ...

કાંઠાની ઝાઝી ઝુકેલી વનરાઈ થકી બોલ ના વિહંગનો સુણાય,
કિલકારે ગુંજતી ડાળડાળ આજ કોઈ મૌનની મીઠેપ મહીં ન્હાય!
ભીનું ભીનું ઉર મારું ભીનાં ભીનાં ગાત!

અમથી અમથી ને તોય બેઠી છું ક્યારની એકલી તળાવડીને ઘાટ...

ઓચિંતી પરચ્છમથી પીગળેલા હેમ શી તડકાની ઝીણી ઝરે ધાર,
ન્યાળું ન્યાળું ને હજી ત્યાં તો ઘડીકમાં સામસામા સાંધતું કિનાર,
સોહી રહે મેઘધનુ એવું રળિયાત!

અમથી અમથી ને તોય બેઠી છું ક્યારની એકલી તળાવડીને ઘાટ...

આથમતી સાંજ ને આઘેરા જાવું મારે વીંધી તમાલનું વંન,
એવું કશુંક તોય ગમતું કે આંહીંથી હાલવાનું થાતું ના મંન,
ભરી ભરી ઠાલવુંને ફરી ભરું માટ!

અમથી અમથી ને તોય બેઠી છું ક્યારની એકલી તળાવડીને ઘાટ...

ખાંત

[સૌરાષ્ટ્રમાં થાનગઢ પાસે તરણેતર (ત્રિનેત્રેશ્વર) મહાદેવનું સદીઓ પુરાણું સ્થાન છે. લોકવાયકા મુજબ, આ સ્થળે દ્રૌપદીએ યોજ્યા સ્વયંવરની મત્સ્યવેદ-સ્પર્ધા જીતી અર્જુને એનું પાણિગ્રહણ કરેલું. વર્ષોથી, ભાદરવા સુદ પાંચમ-છઠે રબારી, ભરવાડ, કોળી જેવી જનજાતિઓનો એક મનોહારી મેળો અહીં ભરાતો હોય છે. ધાર્મિક સંનિવેશ ધરાવતો આ મેળો વાસ્તવમાં તરુણ પેઢીનું મિલન-સ્થાન હોવાને કારણે રમૂજમાં પરણેતરના મેળા તરીકે ઓળખાતો રહ્યો છે. ૧૯૫૯માં પ્રથમવાર હું અહીં આવેલો. બનીઠનીને મેળો માણવા આવતાં નર-નારીનાં ભાતીગળ પોષાક અને આભૂષણો ઉપરાંત એમનાં સહિયારાં રાસ-ગરબા હુડો જેવાં ઝમકભર્યાં નૃત્યોને છબીમાં મઢી લેવા. તળાવકાંઠે, દિવસ આખો ફરતાં રહે નાનાવિધ લોકનૃત્યોનાં કૂંડાળાં. માંહી રમવા ઢોલીને દાપુ (લાગો) દેવું પડે. માથાદીઠ એક આનો. જેટલો ઢોલી કાબેલ એટલું એનું કૂંડાળું જામે. આ બધું જોતો ઊભો હતો ત્યાં દસ આંગળીએ વીંટી-વેઢ ને રૂપાળાં ચરમલિયાં ને ગલમેંદી લોબરીમાં સજજ બે સૈયરને ગળામાં હાથ નાખી અડોઅડ ઊભેલી દીઠી. એક ભીનેવાન અને બીજી ઊજળી, પણ બેય બહુ નમણી. કૂંડાળે રમવા થનગને. એક બળુકા ઢોલીને લાગો ચૂકવી એને કૂંડાળે પેસીને રાસ ઉપાડ્યો પણ ધાર્યો ચગે જ નહીં. બહુ મથી. છેવટે, અકળાઈને એ બોલી ઊઠી : ‘હરખું વજાડને ’લ્યા! ઠીંકરી નથી દીધી કાંઈ, આનો દીધો છે એક આનો’ ને આખુંય ગીત ઉભરી આવ્યું એ તરલ, સ્ત્રીસહજ છણકા થકી.]

પોંચો મરડીને જરા ઢોલ ધમકાર્ય, આમ આમ ઢીલો ઢીલો વજાડ્ય શાનો?
ઠીંકરી નથી રે કાંઈ દીધી, લે હાર્યે વળી, આનો દીધો છ એલા આનો!

અમને તો ઈંમ કે સૂરજ ડૂબતા લગણ રમણું તે આજનો દા’ડો,
જોરાળો જાણી તારે કૂંડાળે પેઠાં તંઈ નીકળ્યો તું છેક અરે ટાઢો!
ઊડે ના આળસ તો જાને પી આય પણે હારબંધ મંડાણી
સંધીની હોટલથી કોપ એક ‘પેશીયલ’ ચાનો!

પોંચો મરડીને જરા ઢોલ ધમકાર્ય આમ ઢીલો ઢીલો વજાડ્ય શાનો?...

તુંયે તે ખાંત ધરી હરખું વજાડે તો એવું અલ્યા રાહડે ખેલું,
ટોળે વળીને કાંઈ જોવાને ઊમટ્યું આ હંધું મનેખ થાય લેલું!
ને વાદે ચડીને આજ નોખો ફંટાયો ઈ હામે કૂંડાળેથી
રમવાને આણી કોર ઊતરી આવે રે મારો કાનો!

પોંચો મરડીને જરા ઢોલ ધમકાર્ય આમ ઢીલો ઢીલો વજાડ્ય શાનો?...

અમીં નહીં! અમીં નહીં!

[૧૯૬૫ના સપ્ટેમ્બર દરમિયાન હું અને રોઝાલ્બા નેપલ્સમાં પરણ્યાં. ઝાઝા અંતર અને ખર્ચની સમજી શકાય એવી બાધાને લઈ એકેય કુટુંબી એ તાણે હાજર રહી શક્યું નહોતું. પત્ની સંગ ભારત પાછા ફરતાં સંજોગાવશાત્, ત્રણેક વર્ષો નીકળી ગયાં. પહેલી જ વાર ઘેર આવતી પરદેશી વહુને જોવા કુટુંબ આખુંય ભેળું મળ્યું. રોઝાલ્બાને ત્યારે અંગ્રેજી આવડતું નહોતું. આમ થતી રહેતી પૂછા હું એને ઈટાલીયનમાં કહી સંભળાવતો અને એણે દીધો ઉત્તર ગુજરાતીમાં. બાપુએ રમૂજમાં સવાલ કર્યો ‘દીકરી! તારે ગામ કોઈ ન જડ્યો તે મારા દીકરાનો હાથ ઝાલ્યો?!’ સવાલને સમજતાંની સાથે જ બાપુ સંગ આંખ પરોવતી એ બોલી, ‘બાપુજી! ભાગ જાતું’તું મારે રસ્તે થઈ, ઓળખ્યું ને ઝબ્બ લીધું ઝાલી. હવે છોડે ઈ બીજા!’ સ્થળ-કાળ, દેશ-વિદેશ, રહેણી-કરણી, ધર્મ અને ભાષાની ભિન્નતાને સાંકળતા પ્રેમોદ્ગાર થકી નીપજ્યું છે આ વ્રજ ગીત.]

રમતું’તું રાત્ય દંન જીભે જિનું નામ
ઈ જીવતો ને જાગતો જો આવી મળ્યો આમ
તો ઝબ્બ લીધો ઝાલી, હવે છોડે ઈ બીજાં
સઈ! અમીં નહીં! અમીં નહીં!

જેટલું સુગાળવી નજરે નિહાળી રિયાં
આવતાં ને જાતાં સહુ લોક
એટલું હસીને અમીં જૂઠી મરજાદનાં
ઓઢણ ઉતાર્યાં છડેચોક!
એ જી ઊભી બજાર બીચ વીંટ્યો કાળો કામળો
કે ઓર કો’ મલીર હવે ઓઢે ઈ બીજાં
સઈ! અમીં નહીં! અમીં નહીં!

ઘેર ઘેર થાય ભલે વાત્યું વગોવણીની
જીવને ના છોભે જરી થાતો,
જગના વે’વારથી વેગળો તે વ્હાલપનો
જોઈ બૂઝી બાંધ્યો છે નાતો!
એ જી ભવભવના ભાગ લીધાં આંકી લેલાડ
કે ચાંદલો ગમે તે હવે ચોડે ઈ બીજાં
સઈ! અમીં નહીં! અમીં નહીં!

હિસાબ

જાવ જાવ જાદવજી જૂઠા!
 અમને અબુધને શું આજ લગી આવડાં અવળાં ભણાવ્યાં તમીં ઊઠાં?!
 કે જાવ જાવ હાં રે તમીં જાદવજી જૂઠા...
 વાંહેં તમારી હાય, લાજ્ય મરજાદ
 ને સરવે વિસાર્યાં સાનભાન.
 ભક્તિ-મુક્તિની ભલી વાત્યુંમાં ભોળવઈ
 કેવળ દીધાં ન વા'લાં દાણ,
 રે મૈડાની હાર્યોહાર્ય હૈડાના હીરનીયે કરવા દીધી'તી લૂટલૂટાં!
 કે જાવ જાવ હાં રે તમીં જાદવજી જૂઠા...

અમથું અમથું તે એક કૌતુક થૈ' આવ્યું
 ને કોરે કાળજડે કરી કોઠા,
 પે'લવે'લી વાર બેઠાં ગણવા કે જોઈ ક્યાંક
 આપલેનાં આંક નહીં ખોટા!
 રે આવડિયો એવો અમીં માંડ્યો હિસાબ તો ઉત્તર કંઈ લાધ્યા અનૂઠા!
 કે જાવ જાવ હાં રે તમીં જાદવજી જૂઠા...

આજ લગી ચૂકવ્યાં તે અરધાં માધવ
 રહ્યાં અરધાં તે નથ્ય હવે દેવા
 ભવે ભવે આવજો વૈકુંઠથી આંહીં વ્રજે
 લેણાં બાકીનાં બધાં લેવા!
 રે નિજની માયામાં રાજ રે'જો અટવાયા હવે તમીં બંધાયા અમીં છૂટાં!
 કે જાવ જાવ હાં રે તમીં જાદવજી જૂઠા...

વેશ

સાંભળવી નથ્ય હવે લટકાળા લાલ લેશ
અમથી અમથી તે ડંફાસું,
ભજવી જાણો જો ભલા ગોપીનો વેશ
તો નટવર તમારું નામ હાચું!

જુગે જુગે સંહાર્યા કેટલા અસુર
ઈ જાણવાનું કોને કૌતુક?!
અમને તો બાપડાંને મ્હાત કીધાં ભોળવી
ઈ મોહિની નિહાળવાની ભૂખ.
ગાતાં ધરાય ના પુરાણ એવી આવડનું
દાખો પરમાણ એક આછું!
ભજવી જાણો જો ભલાં ગોપીનો વેશ
તો નટવર તમારું નામ હાચું!

બત્રી આ બાંયડીનો ઘેર નહીં ચસવા દે
આજ રાજ તમને લગીર,
આવો પ્હેરાવીએ ખાંતે જે એક દિ'
ચોરેલાં તમીં એ જ ચીર!
જાણ્યું ના જાદવ શું આદરી લીલાનું આમ
અણધાર્યું પલટાશે પાસું?!
ભજવી જાણો જો ભલાં ગોપીનો વેશ
તો નટવર તમારું નામ હાચું!
(૧૯૮૭)

પ્રસવ

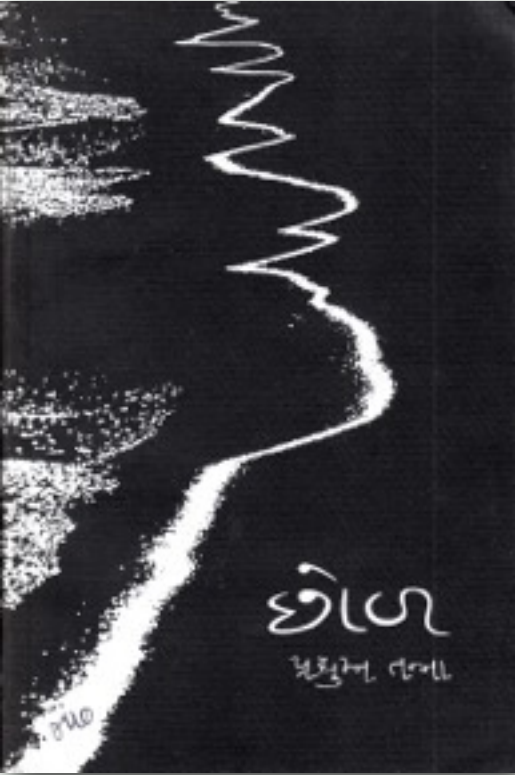
પડી પડી
 અકળાય પાતળી
 કલમ પ્રસવની વેણે...
 ચિંતાતુર કંઈ
 હાથ વિચારે
 પાંચે આંગળિયે પસવારે.
 વ્હાલે ફૂટડી કાય
 સ્હાય તે કરવી શેણે?!

વેણ પરે શી વેણ,
 કહીં તે જરી પડે ના ચેન,
 કેટલી દૂર હજીયે
 ઘડી પુનિત એ
 અવસર કેરી?

પૂરી વેળ જનમ...
 ને હેરે હાથ-કલમ
 ઊભરતાં હેજે,
 સાવ સુંવાળી કાગળ-સેજે,
 શબ્દ રૂપાળા સૂતા ભીનેવાન
 કાન શાં નમણા નાકે-નેણે!

(૧૯૯૮)

[બધાં કાવ્યો 'છોળ', પ્રદ્યુમ્ન તન્ના, પ્રસાર, ભાવનગર, ૨૦૦૦-માંથી]

વાર્તા

કુલડી

હરીશ નાગ્રેયા

શટ-અપ, મમ્મા! છણકામાં કુલડી ટેબલ પર ફંગોળી, પિયાસી પોતાના રૂમમાં જતી રહી. શું થયું આને, અચાનક! ઇન્દુ લેવાઈ ગઈ. માધવનેય વસવસો થયો : ક્યાં સૂઝ્યું મને આ કુલડીમાં ચા પીવાનું! વાત ન ગમે તે આવાં ફેફરાં કરવાનાં! નભશે કેમ આનું કોઈ જોડે! ઇન્દુ ફફડી. માધવ, બાકીનો રોષ એના પર ઠલવાશે એ બીકે આડું જોઈ ગયો. સાડીએ ઊડેલા ચાના છાંટા ધોવા ઇન્દુ તરત ઊઠી. જમનાએ આવી ટેબલ પરથી ઠીકરાં સમેટવા માંડ્યાં. સવાર નંદવાઈ ગઈ.

પિયાસીનું આમ જતાં રહેવું માધવને ગમ્યું નહીં, છતાં જીવ બળ્યો, પણ અનુસરવું એને યોગ્ય ન લાગ્યું. આમ તો વહાલસોયી હતી, પણ આ આકોશ! માધવે સમજવા જેટલા વધુ પ્રયત્નો કર્યા તેટલો એ વધુ મુંઝાયો. હવે ચાલશે બે દિવસ મા-દીકરીનાં અબોલાં! પણ પિયાસી આમ ઊંચા મને જ જતી રહેશે દિલ્હી? ઇન્દુના મનમાં વારંવાર એક જ પ્રતિકાર ઘોળાયા કરતો હતો : આવી ઉદ્ધતાઈ! કરી દો ઝટ એને એના ઘર ભેગી હવે! એ તો મમ્મા હતી એટલે, બાકી બીજું કોઈ હોત તો! ક્ષોભમાં પિયાસી અકળાતી હતી : હૈયે હોય એ જ હોઠે આવે. એ એવું બોલી જ કેમ? પણ હું ક્યાં બોલી જ છું, તમે સામે જ તો હતાં! માધવ સામે ઇન્દુ જોયા કરતી હતી ત્યારે પિયાસી આકાશને ફોન પર પૂછી રહી હતી : ક્યારે મળશે?

* * *

બીજે દિવસે સવારે માધવે પિયાસીને બે વખત બોલાવી, પણ જવાબ ન મળતાં એ એકલો જ દરિયે ફરવા ગયો. એનો જીવ કુલડીમાં જ ઘુમરાયા કરતો હતો. કલકત્તાથી પાછાં ફરતાં કોઈ નાના સ્ટેશને માટીની કુલડીમાં ચા પીતાં, ધરતીના ઘાવણ જેવી કોરી માટીની માણેલી માદક વાસથી, ઇન્દુ ને પિયાસી વંચિત ન રહી જાય એ વિચારે માધવે બે-ચાર કોરી કુલડીઓ ખરીદી હતી, ને નંદવાય નહીં એમ બેગમાં ગોઠવતાં એને આગોતરો ઇન્દુનો વહાલસોયો ઠપકોય સાંભળ્યો હતો : આવા ને આવા શું કરતા હશો ધખારા!

પપ્પા, મમ્મા, ચલો કુલડીમાં ચા પીએ! પિયાસીએ કોઈ અજાણી ઉત્તેજનામાં રવિવાર સવારથી જ કોઈને જંપવા નહોતાં દીધાં, ને ઇન્દુ આવે એ પહેલાં જ ચાની તૈયારી કરી, કુલડીઓ ટેબલ પર ગોઠવી દીધી હતી. ઇન્દુએ સમજાવી હતી : ચા પીવાની રહેવા દે, આપણે કુલડીઓ ચીતરી ડેકોપીસ તરીકે વાપરીશું, પણ એ પહેલાં જ પિયાસી કુલડીમાં ચા રેડી ચૂકી હતી : લ્યો પાપા! એવી છે ને બસ ધાર્યું જ કરશે. ઇન્દુ અકળાઈ હતી. પણ, માધવ સામે આંખ મીંચકારી, પિયાસીએ લિજ્જતથી કુલડી મોઢે માંડી હતી : ફેન્ટાસ્ટિક! પાપા, કુલડીનું કોરાપણું ચાના સ્પર્શે

કેવું, ઘુમરાતા ફીણ જેવું છાનગપતિયું કરી રહ્યું છે નહીં! પાપા, કાલે પાછા પીશું કુલડીમાં ચા. ના. ઇન્દુનો વટહુકમ છૂટ્યો હતો : વપરાયેલી કુલડીઓ, શા કામની? પિયાસીએ નારાજ થઈ નાક ચડાવ્યું હતું.

– તું તો છે જ એવી...

– જુઓ, જીભાજોડી પછી કરજો, પહેલાં થોડી કુથલી, ચોવટ થઈ જાય તો ચોતરે બેઠાં કુલડીમાં ચા પીતાં હોઈએ એવો મજો આવી જાય.

– તમેય સાવ શું પાપા.

– તું ન સાંભળતી. બોલ ઇન્દુ, એનીથિંગ ન્યૂ!

– ન્યૂમાં અલ્પામાસીના મયૂરે પાછી નોકરી છોડી દીધી.

– સ્ટોપ મમ્મા યાર, તારે શું છે?

– શેરસમાં ખોટ ખાધી છે કે શું, કિશોરભાઈ નીચું મોં કરીને...

– મમ્મા, ઇનફ મમ્મા!

– માધવ, ભોંયતળિયે મજેઠિયા રહે છે ને, એમની રિન્કુ પર બળાત્કાર થયો. ઓહ શિટ્! પિયાસીથી અણગમો ન જિરવાયો. એમની ઓફિસનો જ માણસ, ઘરે ફાઈલ દેવા આવ્યો, ઘરમાં કોઈ જ નહીં તે તક જોઈને ત્રાટક્યો. બિચારી વપરાઈ ગઈ! શું કામની રહી, કોઈના હવે? માધવ હજી કંઈ પૂછે ત્યાં તો કુલડી ઉલાડી, છણકો કરતી પિયાસી પોતાના રૂમમાં ચાલી ગઈ : જોઈ, જોઈ ઈડિયટ્ને! છોભીલા પડેલા માધવ સામે ઇન્દુએ આંગળી ચીંધી હતી : તમે જ ચડાવી છે મોઢે, તે રાતે પાણીએ રોશો. માધવને હજી સમજાતું નહોતું, થઈ શું ગયું? એ જ્યારે ફરીને પાછો વળ્યો ત્યારે ભીના પટ પર અંકાતાં પગલાં વીણી, મોજાં, દરિયામાં પાછાં દડી જતાં હતાં. કોઈ માટી જ એવી હોય, માધવે રસ્તા પર આવી પગે ચોટેલી રેતી ખંખેરી.

* * *

પિયાસી મૂડમાં નહોતી. ચેટ-શો માટે એના મનમાં વિષય ઘુમરાતો હતો પણ કોઈ સ્પષ્ટ રૂપરેખા ઊપસતી નહોતી જેની વાત થઈ શકે. દૂરદર્શન કેન્દ્ર પર એ પહોંચી ત્યારે સૌ એની રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં. પ્રોગ્રામ પ્રોડ્યુસર તરીકે થયેલા શિસ્તભંગથી એ સંખાઈ : આઈ એમ સોરી, ને વાત માંડતાં સૂચન કર્યું કે ફેસ-ટુ-ફેસમાં સ્ત્રીનાં પોતાનાં મૂલ્યો સાપેક્ષ એનો અભિગમ કેન્દ્રમાં હોવો જોઈએ, બીજાની અપેક્ષાના સંદર્ભમાં નહીં. પિયાસીને હતું નિલોફર, ઊર્મિલા, રેબેક્કાના સ્વાનુભાવમાંથી કોઈ ઉઘાડ જન્મશે, પણ કિટિ-પાર્ટી જેવી ઉપરછલ્લી કોસ્મેટિક ચર્ચાથી પિયાસી છેતરાઈ. એ જ અભાવ, એ વધુ અકળાઈ, આનો શો-અર્થ-છે! સહન ન થતાં બહાનું કાઢી, મિટિંગ અનુશ્રીને સોંપી, ધૂંઆપૂંઆ કરતી એ નીકળી ગઈ. વારે વારે એની એ જ વાત મનમાં ઘોળાયા કરતી હતી : શું કરું? પૂછું? અલ્પામાસીને, સુમનકાકીને... કે...

* * *

બે દિવસમાં તો પરિવારની સ્ત્રીઓમાં ઊહાપોહ મચી ગયો. માસી, ફોઈ, ભાભી, કાકી, રીટા, વૈશાલી, નીલમ કંઈ કેટલાંના ઇન્દુ પર ફોન આવી ગયા – આ શું કરે છે, પિયુને સમજાવો! ફાલ્ગુનીથી રહેવાયું નહીં, તે ઘરે ધસી આવી : ક્યાં ગઈ પેલી નફફટ! ઇન્દુને કાપો તો લોહી ન નીકળે. હવે તો હદ થાય છે. ઉંમર, સંબંધની આમન્યા રાખવાની કે બસ બેજામ ફાવે તેમ

પૂછવાનું! ઇન્દુ સમસમી રહી. તું તો શિક્ષક છે ને ઘરની છોકરી પર કોઈ કાબૂકડપ નહીં! એ ઘરે આવી, હું તો એવી રાજી થઈ, આવ પિયુ, પણ આવતાંની સાથે જ પૂછે છે : ફાલુબહેન, તમારા પર જો બળાત્કાર થાય તો વીરેનભાઈ, પછી, તમારી જોડે કેવું વર્તે? મારી તો ચીસ નીકળી ગઈ – ઇડિયટ! આ તો આપણી મૈત્રી આડે આવી, નહીં તો! ફાલ્ગુનીના ગયા પછી ઇન્દુ ક્યાંય સુધી વસવસતી રહી : આ છોકરીને થઈ શું ગયું છે? આકાશને હવે પૂછી જ નાખવું પડશે : બહુ ફર્યા...

* * *

આકાશ સાંજે દૂરદર્શન કેન્દ્ર પર પહોંચ્યો ત્યારે રેકર્ડિંગ ચાલુ હતું. રાહ જોયા વિના છૂટકો નહોતો. પિયાસી પેનલ પર હતી. ટેક માટે અનુશ્રીને સૂચના આપી રહી હતી : અનુ, મને સરિતાનો ક્લોઝઅપ જોઈએ છે, આંખોની પાંપણો પાછળ સરતી વેદનાનો, જેને એ અનુભવ છે, પણ હડસેલે છે, ભૂલી જવા માગે છે, ઓળખતાં ડરે છે, જાણે થયો જ નથી અનુભવ! ટાઈટ ક્લોઝઅપ, જેથી ઇનર વર્લ્ડ શાર્પ ફોકસમાં આવે, ને સ્વીકારવા વિના કોઈ છૂટકો ન રહે! બેક-ટુ-ધ-વોલ-સિચ્યુએશન્સ, ટુ ક્વેશ્ચન, ટુ કોન્ફોર્ટ હરસેલ્ફ, ઓકે! નેક્સ્ટ શોટ, સાયલન્સ, લાઈટ્સ, કેમેરા, એક્શન! રેકર્ડિંગ પૂરું કરી પિયાસી સ્ટુડિયોમાંથી બહાર આવી ત્યારે એની લાગણીઓ લોથ થઈ ગઈ હતી. અનુશ્રીએ પૂછ્યું પણ ખરું : કેમ અપસેટ છે, કંઈ થયું છે ઘરે? અનુ, આપણને પોતાની જાતને ક્લોઝઅપમાં જોવાની, હોલ્ડ કરવાની, બીક કેમ લાગે છે, વ્હાય? હાય! પિયાસીને જોઈ આકાશ સામે આવ્યો. અનુ આઈ-મસ્ટ-ટોક-ટુ-યુ લેટર કહેતાં ફંટાઈ, પિયાસીએ આકાશ સાથે ચાલવા માંડ્યું : કમ, લેટ્સ ગોઅ!

આકાશ ચૂપ જ રહ્યો. ચાલતો રહ્યો. ચાલતાંચાલતાં થાકી. જ્યારે તેઓ સી-ફેસની પાળે બે ઠાં ત્યારે પવનમાં ઊડતા પિયાસીના વાળને વહાલથી સમેટતાં આકાશે પૂછ્યું : કેમ આજે ચૂપ છે? પિયાસીને કળ વળી. પણ એ હૂંફાળી પળ ટકી નહીં. ક્ષુબ્ધ થઈ ગઈ. પૂછીને, આ બધું ખોઈ તો નહીં બેસું ને? પણ બીકમાં સાચવીનેય શું? એ જાણવા માગતી હતી, અવગણી, પલાયન થવા નહીં. થઈને શું થશે? શક્ય એટલી ઋજુતા સમેટી, કોર્ચા કરતો પ્રશ્ન અંતે પિયાસીએ આકાશનેય પૂછ્યો. પ્રશ્ન નકારતો હોય તેમ આકાશ મોટેથી હસ્યો : ગાંડા કાઢતાંય તને સરસ આવડે છે! પિયાસીએ સ્પષ્ટ કર્યું કે ભવિષ્યમાં મળવાનું એના ઉત્તર પર નિર્ભર છે ત્યારે આકાશે પડકાર તરછોડ્યો : ઓહ, વોટ અ જોક! આઈ એમ ડેડ સિરિયસ. પિયાસીએ ઊઠીને ચાલવા માંડ્યું. આકાશ અકળાયો. પિયાસી રસ્તો ઓળંગી ગઈ. એને આંબવા ભોંઠપમાં આકાશે પાછળ દોડવું પડ્યું : લિસન યોસિ. પિયાસી અટકી, પાછી ફરી, ને પૂછ્યું : શું છે જવાબ? આ કોઈ સવાલ છે! આકાશ ચિડાયો, આઈ ડોન્ટ લાઈક ઈટ! પિયાસીએ પાછું જોયા વિના ઘરે જવા ટેક્સી પકડી ત્યારે રઘવાયો આકાશ અણછાજતું બબડ્યો : ગો ટુ હેલ વિથ યોર ક્વેશ્ચન! પગ પછાડતાં કલાક રખડી જ્યારે એણે પિયાસીને ફોન જોડ્યો ત્યારે અંગેજડ આવતો હતો : ઓ શિટ્..., ઓ શિટ્!

* * *

ખસો! જમનાએ આવી રૂમ વાળવા માંડ્યો. પિયાસીએ પગ પલંગ પર ઊંચા લીધા, ને પોતાની ઘૂમરીમાં જ જમનાને તાકી રહી.

- શું છે, જોઈ નથી મને?
- જમની, કહે તો, તારા પર બળાત્કાર થાય તો...
- ભૂંડુંભૂખ શું બોલતાં હશે આવું!

– થાય તો, તારો વર...

– ખાંજરે નાખે મૂઓ, કાન તૂટેલા કપની જેમ, પછી શું સવાદ પડે એને...!

પિયાસીનું મોં સુકાઈ ગયું. દરવાજે ઇન્દુ ડોકાઈ. પિયાસીએ મોં ફેરવી લીધું. ચાલ-ઝટ-કર-હવે, જમનાને તડકાવતી ઇન્દુ જતી રહી. રહીને જમનાએ પિયાસી સામે જોયું : શું વાંકું પડ્યું છે મમ્મી જોડે! પિયાસીએ જવાબ ટાળ્યો : પેલું જાળું લટકે છે તે ઝાટકીઝૂડી નાખ!

* * *

લાલ કીડીઓના દર પર પગ પડ્યો હોય તેમ ઇન્દુને ચિંતા ચટકી ખાતી હતી : આમ વગોવાઈ ન જવાય! છેલ્લે કરવાનું તો એ જ ને! ઠેકાણે નહીં પડી જવાનું! આકાશ સારો છે, કુટુંબ સુખી છે, ક્યાં સુધી આમ! ઇન્દુને માધવ પર ચીડ ચઢી : મોઢાના મોળા છે સાવ. મા-બાપ ગળી જાય, પણ સાસરે કુલડી પછાડશે તો...! સમજે છે શું! બોલતા નથી તે!

* * *

અલ્પામાસી, સુમનકાકી, નંદિનીફોઈ, ફાલુબહેન, પ્રોફેસર સત્યાનાં જાકારા-ઝાટકણીથી પિયાસી જેટલી કચવાઈ નહોતી એથી વધુ અનુશ્રીના વર્તનથી ભાંગી પડી હતી : શું અણછાજતું પૂછ્યું તું મેં કે એકાએક છંછેડાઈ, ટેક્સી રોકી, અધવચ્ચે જ ઊતરી ગઈ! ગુનાહિત ભાવ અનુભવતી પિયાસીની શ્રદ્ધા ડગી હતી :

અનુશ્રીને અવિનાશ બહુ વહાલો હતો ને એટલે જ પિયાસીના પ્રશ્નથી એને ચીતરી ચડતી હતી. જાણે નસીકીને ઝાટકેલી લીંટ ઊડીને અંગ પર આવી ચીટકી ગઈ હોય! એ માની નહોતી શકતી કે જે મિત્ર જોડે પહેલી રાતના આવેશો વિના સંકોચે મમળાવી શકાય એ આવું બેહૂં પૂછી જ કેમ શકે? પણ પૂછ્યું એટલે કંઈક તો હશે જ ને! દ્વિધામાં હડદોલાતી અનુશ્રીને રાતે સોડમાં ખેંચતા અવિનાશે પૂછ્યુંય ખરું : કેમ અતડી રહે છે? અનુશ્રી પૂછવાની હામ ભરે ત્યાં તો, ઉમળકામાં દાંત પીસી, સાલી-મારી-બગલી કહી અવિનાશે એને ચૂંથી નાખી. તો..., તો... પછી અવિ શું, આવા જ આવેશમાં, આમ જ એને...! ખાઈમાં પડતાં બચી ગઈ હોય તેમ ધ્રાસકામાં અનુશ્રી અવિનાશને વળગી રહી. જે પહેલીવ અવિનાશને એ ઓળખતી હતી એ કદાચ પછી, ક્યારેય! અનુશ્રીએ ક્યાંય સુધી અવિનાશને પ્રેમ કરવા દીધો. એનાં ટેરવાંનાં સ્પર્શ-ભીંસ એને સાવ મહોતાજ કરતાં હતાં, એના વિનાનો સંસાર! બીકમાં ને બીકમાં અનુશ્રીએ અવિનાશની છાતીમાં મોં ખોસી દીધું. સવારના ઊઠતાં જ અનુશ્રીએ ડીણું અનુભવતાં ફોન કર્યો : પિયુ...આઈ એમ સોરી...

* * *

રાતે જમનાએ ટેબલ પર થાળીઓ માંડી એટલે, ઇચ્છા નહોતી તોય, હોળીનું નાળિયેર ન બનવા, ત્રણે, નજર ચોરતાં, સાથે જમવા બેઠાં. પીરસતી વખતે ઇન્દુના મૂંગા છણકામાં મોરચો મંડાશેની આગાહી વરતાતી હતી. માધવના તાણ તોડવાના પ્રયત્નોની ગેરહાજરી, તમે-વચ્ચે-ના-બોલતા, એવી ઇન્દુની ધમકીને ઉઘાડી પાડતી હતી. સામનો કરવાનો પિયાસીને ડર નહોતો, પણ સામે જવાબ આપવો કે નહીં એની અવઢવ હતી. આ અબોલા...! વર્ષો પહેલાંના ઘૂઘવાટે ઊથલો માર્યો : તું ઊભી રહે બહાર, હું દર્શન કરી આવું. મારે પણ આવવું છે, મમ્મા! આવ્યાં તારાથી મંદિરમાં ન અવાય! કોણે કહ્યું, હું આવું છું. ના કહ્યું ને! મમ્મા અંદર ચાલી ગઈ. એ પીપળાના ઓટલે બેઠી, મૂળિયાં ઉખેડતી, ફફડતી રહી : દરેક દુઃખમાં ધા નાખતાં મંદિરે જવાય, તો આ પીડામાં કેમ નહીં? મેં માગી'તી એને! તારું માન્યું નહોતું મેં. છાની ગઈ'તી મંદિરમાં. પણ નથી ભગવાન મારાથી અભડાઈ નારાજ થયો, નથી દર્શનથી મારી પીડા ઓછી થઈ. ને તું હજી એવી ને એવી સાવ...! પિયાસીનો કોળિયો સહેજ લથડ્યો. ઇન્દુએ અણગમામાં જોયું. બંનેની આંખો મળી. છૂટી પડી. એ દરમિયાન અંતરાસ જતાં માધવને ઊધરસ ઊપડી. ઇન્દુ અને પિયાસીમાંથી કોણ પાણી ધરે એ નક્કી થાય ત્યાં સુધીમાં તો માધવ વોશ-બેસિન તરફ ધસી ગયો. પિયાસી ઊભી

થઈ. બેસ. ક્યાં સુધી તોબરો ચડાવી રાખવાનો છે! ઇન્દુ બબડી. પ્લીઝ મમ્મી, પાછું શરૂ ન કરતી તું! પિયાસી ચાલી ગઈ. તો મર. ભોંઠપમાં પગ પછાડતી ઇન્દુ ઊભી થઈ. રખે ને ઓળિયો-ઘોળિયો એના માથે આવે એવી દહેશતમાં માધવે, લૂછવાના બહાને, નેપકીનમાં મોં સંતાડ્યું.

* * *

આ વખતે તો નહીં જ ચલાવી લઉં. ઇન્દુ જીદે ચડી હતી. અવિવેક થઈ ન જાય એ બીકે પિયાસી ઇન્દુની નજરને ટાળતી હતી. માધવે રૂમમાં ડોકિયું કર્યું. પિયાસીને થયું. ઇન્દુ બહાર આડશમાં જ ઊભી હોવી જોઈએ. માધવ જઈ પિયાસીની પાસે બેઠો.

– ગુસ્સો શેનો છે?

– કહીશ તો, તમને ગમશે નહિ.

– છે શું એ તો ફાટ મોઢેથી! ધૂંધવાતી ઇન્દુ અંદર ધસી આવી. માનમર્યાદા ખરાં કે નહીં! શું ગાંડા જેવું પૂછે છે બધાંને? રહેવાતું ન હોય તો પરણી જાવ, આવા સાવ ભવાડા! માધવે ઇન્દુને રોકી : શું કરે છે તું? તમને ખબર નથી આ છોકરીએ...! પિયાસી ફિક્કી પડી ગઈ. ફોન વાગ્યો. માધવ ઇન્દુને બહાર દોરી ગયો. જતાં ઉપકાર કરતી હોય તેમ ઇન્દુએ છણકો કર્યો : શું ભવ બણ્યો છે? ને છુટકારો અનુભવતી રસોડામાં જતી રહી. માધવે ફોન ઉપાડ્યો. પાપા, આકાશ હોય તો કહી દેજો હું નથી. હલો, કહી માધવ અટકી ગયો : એની જોડેય લડી છો શું? જવાબમાં પિયાસીએ ધસી જઈ ફોન લીધો : આકાશ, તને મેં એક સરળ, નિખાલસ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો, જેનો જવાબ તેં ટાળ્યો. શું કામ, તે તું જાણે! ઘાંટા પાડશે તેથી, દબાઈ જઈ હું પ્રશ્ન પાછો નહીં ખેંચું. હવે, ત્યારે જ ફોન કરજે જ્યારે તારી પાસે આપવા માટે જવાબ હોય. ફોન મૂકી પિયાસી જવા ફરી. માધવે આંતરી. પાપા, પ્લીઝ, તમે મને કંઈ જ ન પૂછતા. માધવે વાત ફેરવી તોળી. દિલ્હી જશે, તે લડીને? મનેય ગમે છે શું? પિયાસી જતી રહી. ઇન્દુ સાંભળતી હતી. ઘરનો કંકાસ પાડોશી સાંભળે એ શરમે ગમ ખાઈ ગઈ. પણ, એક-દીધી-હોય-ને-ડાચામાંનો રોષ ઝાટકવા એને હાથમાંની કડછી મોરીમાં ફંગોળી.

* * *

અનાયાસે ઉદ્ભવેલો એક સાદો સવાલ શૂર્પણખા શો દાંતિયા કરતો પિયાસીને ડારી રહ્યો હતો. સવાલ સૂઝવો, પૂછવો, સાંભળવો ગુનો ન હોય! જવાબ આપવો પાપ ન હોય? સૌનો સામટો એકસરખો પ્રતિકાર, સવાલના અસ્વીકાર માટે હતો કે જવાબના સ્વીકાર સામે? દ્વિધા પિયાસીથી સહેવાતી નહોતી. આમ તરડાવા, ઉતરડાવા કરતાં, ડોબી જ રહી હોત તો શું ખોટું હતું! એણે પહેલી વખત મમ્મામાં ઇન્દુને જોઈ, ઓળખી. ઇન્દુનો સામનો કરવા એ તૈયાર હતી, પણ મમ્મા...! એટલે જ એણે અનુશ્રીનો હાથ લઈ સમભાવમાં પસવાર્યો : દિલ્હી જાઉં પછી કેસેટ મમ્માને પહોંચાડી દેશે? રાતે અવિનાશે ટેબલ પર પડેલી કુલડીમાં સિગારેટની રાખ ખંખેરતાં જ્યારે અનુશ્રીને પૂછ્યું : આ શું છે, ત્યારે કુલડીમાંની રાખ એની હથેળી પર પાછી ઠાલવતાં એ બોલી : જવાબથી દૂર ભાગતો, એક પ્રશ્ન! અવિનાશ મલક્યો હતો : યુ કેઝી ફીમેલ!

* * *

ટ્રેન ઊપડવાનો સમય થઈ ગયો તોય પિયાસી અને ઇન્દુ મૂંગાં જ રહ્યાં. માધવે પિયાસીને માથે હાથ મૂક્યો : તું જ સિલેક્ટ થશે, ઇન્ટરવ્યૂમાં, કોલ કરજે, રાહ જોઈશું. ટ્રેન શરૂ થઈ. અંતર પડ્યું. વિસ્તર્યું. ટ્રેને જેવું પ્લેટફોર્મ છોડ્યું કે આકાશે હાંફતાં ધસી આવી, કંઈક આપવાનું રહી ગયું હોય એમ અફસોસ કર્યો : ઓહ...નાઅ...!

* * *

ઇન્દુ અને માધવ ઘરે પહોંચ્યાં ત્યારે અનુશ્રી રાહ જોતી ઊભી હતી. એ બહાનું કાઢતી, ઇન્દુના હાથમાં જ કેસેટ આપી, તરત ચાલી ગઈ. કેસેટ જોવાની અધિરાઈ દેખાડી, માધવ સામે ઇન્દુ પોતાની નબળાઈ જાહેર કરવા નહોતી ઇચ્છતી, પણ એને બહુ ખાલીખાલી લાગવા માંડ્યું હતું. જાણે પિયાસી સાથે, એના માટે અનુભવાતાં રાવ-રોષ પણ જતાં રહ્યાં ન હોય! રૂમની બહાર જતાં માધવને એણે રોક્યો, કેસેટ નથી જોવી, ને હાથ પકડી સોડમાં બેસાડ્યો. રહીને વીસીપીમાં કેસેટ નાખી, ચાંપ દબાવતાં પહેલાં, માધવે મનોભાવ સંતાડવા, લાઈટ બંધ કરી, લાલભૂરા લીલાપીળા કણસતા પટાઓમાં પિયાસી પછડાઈ.

પાપા, ખોટું ન લગાડતા, તમે જોતા હો તો, પ્લીઝ, લીવ મી એન્ડ ઇન્દુ અલોન. અચાનક સોપો પડી ગયો. થેંક યુ પાપા. મૂઠ મારી હોય તેમ માધવ ઊભો થઈ ગયો. પિયાસી રાહ જોઈ રહી : પાપા, પ્લીઝ! ઇન્દુએ માધવને રોક યો, પણ હાથ તરછોડી એણે પગ ઉપાડ્યો : ગયા, પાપા? પ્રશ્ન સાથે જ માધવ ઉંબરો ઓળંગી તો ગયો, પણ ભીંતની આડશે ઊભા રહી, સમસમતા કાન એણે સરવા કર્યાં.

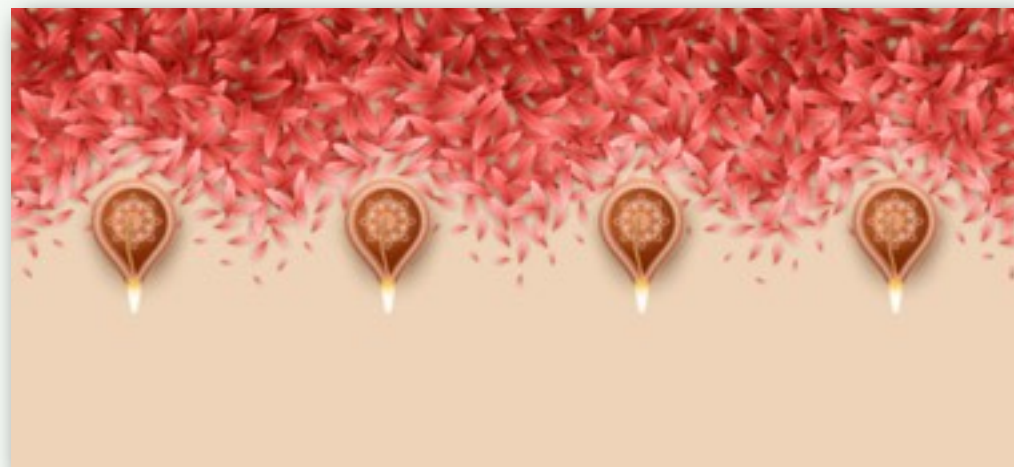
ઇન્દુ! ઇન્દુ કહું તો ચિડાતી નહીં. હું કહેતી હતી ને તને, નાની હતી ત્યારે, ઇન્દુ વારતા કે'ને! તું કહેતી, એક વાર્તા, અહલ્યાની. એ વાર્તા, આજે ફરીથી કહે, કહે અહલ્યાની અવદશા માટે જવાબદાર કોણ હતું : સ્વાર્થી ઇન્દ્રની છેતરપિંડી, સાહચર્યના વિશ્વાસને વિસારે પાડતું ગૌતમનું કાયર, ભાગેડુ સ્વામિત્વ; ત્યજાઈ, તરછોડાઈ, સ્ત્રી હોવાના હીણા-ગુનાહિત ભાવમાં રુઢાઈ, જડ થઈ ગયેલું અહલ્યાનું માનસ, કે પછી ન કરેલા દોષને સ્વીકારી, પસ્તાવામાં, દંડ રૂપે જીવન-સંવેદનોથી વિમુખ થઈ, શાપ સાચો પાડતી, એની આત્મપીડક વૃત્તિ!

હૈયે હોય એ જ હોઠે આવે, ને એ જ આવ્યું : વપરાઈ ગઈ, હવે કોઈના શું કામની! આ કેવો દ્રોહ! કેવું ઘર કરી ગયેલું હર માસ્ટર્સ-વોઈસનું દાસત્વ કે સ્ત્રી, સ્ત્રીને પુરુષના વિચારે-વલણે, સત્યની સહજતાથી મૂલવે? આવા ઊણા-હીણા અભિપ્રાયથી જાત ઉપેક્ષતી કુંઠા, અહલ્યામાંથી શલ્યા નહીં તો શું? હું એટલે જ સમસમી ઊઠી'તી : મારા પર જો આવું વીતે તો ઇન્દુ...! આજ હવે તનેય પૂછું છું : તારા પર વીતે તો તું શું એમ જ માને કે હવે માધવને તું લાયક નથી રહી? માધવ પણ એવું જ વર્તે, કુલડી-શું-કામની? સ્પર્શને ત્રાજવે જ મૂલવવાનો સંબંધ, સંવેદનાને નહીં? આ સવાલનો સ્વીકાર એ રામ, એનો પ્રામાણિક જવાબ એ રામસ્પર્શ, એ મારે તો પામવો જ રહ્યો. કારણ કે આ દેહ કોઈ લાંછન તો નથી, જેને હડધૂતાતાં, નાછૂટકે વેંઢારવો પડે! ઇન્દુ હું તારાથી નહીં, મારાથી નારાજ છું. જાઉં છું, ક્યારે આવીશ ખબર નથી, પણ તારા આવકારની આતુરતાથી રાહ જોઈશ. આઈ લવ યુ, ઇન્દુ!

ફ્લાઈંગ કિસ આપી પિયાસી ચૂપ થઈ ગઈ. એકાએક સ્કીન પર ઊભરાતાં કાબર-ચીતરાં સાપોલિયાં શા લિસોટામાં છટપટી, વિલાઈ જતી પિયાસીને જોઈ, ઇન્દુનો હાથ લંબાઈ ગયો : પિયુ! બહાર માધવને ફાળ પડી : હવે! ઇન્દુ ઊભી થશે, બહાર આવશે, પૂછશે, તો...? અચાનક માધવ, ભાગી છૂટતો હોય એમ પોતાના રૂમ તરફ ફર્યો.

(હરીશ નાગ્રેયા જ. ૨૫-૧૨-૧૯૩૪ - અવ. ૨૨-૭-૨૦૦૯)

[‘અને... છતાં... પણ...’, હરીશ નાગ્રેયા, ૧૯૮૫-માંથી]

હાસ્યલેખ

સંસ્કારી દંપતીની તકરાર

ચિનુભાઈ પટવા

દાંપત્યજીવનની તંદુરસ્તી માટે પતિપત્ની વચ્ચેના નાજુક મતભેદો અને નાના પાયા પરની તકરારો આવશ્યક ગણાયાં છે. આ કારણે સાદી ભાષામાં 'દંપતીના ઝઘડા' તો સર્વસામાન્ય છે, પરંતુ વિદ્વાન અને સંસ્કારી દંપતીની ખૂબી એ હોય છે કે ત્રીજી વ્યક્તિની હાજરીમાં તેની ભાગ્યે જ રજૂઆત થાય છે. વિદ્વાન દંપતી સમજે છે કે પોતાના મતભેદો મિત્રો જાણશે તો દુઃખી થશે અને દુશ્મન જાણશે તો ખુશી થશે. આથી તેઓએ તકરારને થોડા કલાક કે દિવસ સુધી મુલતવી રાખવાની કળા હસ્તગત કરી હોય છે અને એકાંત મળતાં સુધીની ધીરજ રાખી શકે છે. ઉપરાંત, સંસ્કારી દંપતી તકરાર સમયે અવાજ પર સારો કાબૂ ધરાવતાં હોય છે અને તે દરમિયાન શબ્દોની પસંદગી પણ એવી ચાલાકીભરી હોય છે કે પાસે બેઠેલાં તેઓનાં બાળકોને કે જરા દૂરથી સાંભળતાં પાડોશીઓને તેઓનો ઝઘડો બહુબહુ તો એક સૈદ્ધાંતિક મતભેદ જેવો જ લાગે. આટલી ચીવટપૂર્વકની સાચવણી છતાં પણ કોઈને કંઈ અવળી છાપ પડી ગઈ હોય તો આવાં દંપતીનાં વહેવારુ વર્તનથી સારી રીતે દૂર થઈ જાય છે; કારણ, ગમે તેવા મતભેદ છતાં સભા,મેળાવડા, સિનેમા વગેરેમાં તેઓ ઘણુંખરું સાથે જાય છે અને તેટલો સમય પા કલાક પહેલાંની તકરારને પણ બાજુ પર રાખી એકબીજાં સાથે ઘણું કુદરતી અને સ્વાભાવિક વર્તન દેખાડે છે.

જોકે આવી રીતનો માનસિક કાબૂ એ સરળ કે સહજ નથી, અને ક્વચિત્ કોઈ ત્રીજી વ્યક્તિની હાજરીમાં મતભેદો અંગેનાં થોડાં વાક્યો સરકી પણ જાય છે. એવાં કેટલાંક વાક્યો સાંધીને એક કલ્પિત વાર્તાલાપ નીચે પ્રમાણે થાય :

સાંજે છ વાગ્યે સંસ્કારી પતિપત્નીએ નાટ્યપ્રયોગોના એક મેળાવડામાં જવાનું નક્કી કર્યું છે. પતિ સાડા પાંચને બદલે પોણા છ વાગ્યે ઘેર આવે છે અને છમાં પાંચ કમે બંને જણ, સારી રીતે બનીઠનીને નાટક જોવા નીકળે છે. વચલી દસ મિનિટ આ વાર્તાલાપ ખાતે જાય છે :

પત્ની [દાખલ થતા પતિને] : મને લાગે છે કે હંમેશા મારે જ કારણે આપણે નાટક-મેળાવડામાં મોડાં પડીએ છીએ!

પતિ : જુઓ ને, બસ માટે અર્ધો કલાક રાહ જોવી પડી – પણ તમારે કપડાં પહેરીને તૈયાર રહેવું જોઈએ ને?

પત્ની : એના કરતાં મારે તૈયાર થઈ કલાક વહેલા જઈ તમારે માટે જગ્યા રોકીને રાહ જોવી જોઈએ. એમ પણ કહી શકો છો!

પતિ : તમને મશકરી લાગે છે, પણ તમે એવું કરો તો હું જરૂર કદર કરું.

પત્ની : તો પછી સાથે જવાનો અર્થ ક્યાં રહ્યો? બધાં ત્યાં જુદાંજુદાં આવતાં હશે?

પતિ : પણ મારાથી વહેલી ઓફિસ છોડી ન શકાય એવી વખતે તમે સારી જગ્યા મેળવવા જરા વહેલાં જાઓ એમાં મને કંઈ અયોગ્ય લાગતું નથી. જોવા બેસવાનું તો સાથે જ છે ને?

પત્ની : મને નાટક કરતાં સાથે નીકળવાનું મહત્ત્વ વધુ લાગે છે. મારો આ મત હું લગ્નના દિવસથી જ પ્રદર્શિત કરતી આવી છું.

પતિ : ભલે, તમારે કપડાં પહેરીને તૈયાર થવું જોઈતું હતું, કે એમાં પણ કંઈ સૈદ્ધાંતિક વાંધો હતો?

પત્ની : મને કશો જ વાંધો નથી, પરંતુ તમને ઘરની બહાર નીકળ્યા પછી જ કપડાં પર ટીકાઓ કરવાનો શોખ છે : ‘આ સંધ્યાએ તમે લાલ સાડી કેમ પહેરી? અને વાદળી સાડી સાથે આછા વાદળી રંગનો બ્લાઉઝ વધારે સારો લાગત ને?’ ગયે રવિવારે સવારે સિનેમા જોવા જતાં, યાદ છે, તમારી એવી ટીકાથી બસ-સ્ટેન્ડ પરથી બ્લાઉઝ બદલવા મારે પાછાં ફરવું પડ્યું હતું?

પતિ : પણ તમેય ત્યારે સાવ ટૂંકી બાંયનો પારસી કટનો બ્લાઉઝ કાઢો તે ચાલે કંઈ?

પત્ની : છ મહિનાથી કેટલું બ્લાઉઝનું કાપડ લાવી આપ્યું? મેળાવડામાં કંઈક મિલમાલિકોને આગળ ખુરશી ધરી બેસાડો છો, તો થોડું કાપડ આપવામાં તેમને જરા આગળ પડતા કરો ને!

પતિ : મારાથી એવી પરસી નથી થઈ શકતી.

પત્ની : તો પછી લાંબી-ટૂંકી બાંયની ‘લાંબીટૂંકી’ મોકૂફ રાખો.

પતિ : ચાલો કબૂલ. પણ આજે તો સવારે શું પહેરવું તે આપણે સાથે નક્કી કરેલું તેનું શું?

પત્ની : અને તમારા કલા વિષેના વિચારો સવાર-સાંજ બદલાયા કરે છે તેનું શું?

પતિ : ચર્ચા આવીને કરશો તો નહિ ચાલે? જરા તૈયાર થવા માંડો તો?

પત્ની : એટલે ચર્ચા હું કરું છું ને તમે મૌન પાળો છો, એમ ને?

પતિ : તમે ગેરસમજૂતી કરો છો; માત્ર મોડું થાય છે તે પર ધ્યાન દોરું છું.

પત્ની : મને લાગે છે કે આજે હું ન આવું. હું નથી આવતી. આ ઘેર થયું એટલું નાટક બસ છે.

પતિ : અવાજ જરા ધીમો કરો ને; પાડોશીઓ સાંભળશે.

પત્ની : અવાજ તો તમારો મોટો છે; બાબાને ઘાંટો પાડવા તમારી મદદ લેવી પડે છે ને?

પતિ : પણ એમાં ખોટું લગાડવાનો અવકાશ ક્યાં છે? તમારું પણ દિલ દુભાયું હોય તો હું દિલગીર છું, બસ? તમે પરવારી જાઓ ને!

પત્ની : લો, હું આવું છું, પણ ઉમળકો નથી. તમે રૂમમાં છો ત્યાં સુધી મને કપડાં બદલવાં નહિ ફાવે. ઊભા રહો, આ સાડીબ્લાઉઝ બરાબર છે? સાચો અભિપ્રાય આપો.

પતિ : મને લાગે છે કે ખરેખર મારો જ અભિપ્રાય પૂછો તો ધૂપછાંવ સાથે લવંડર બ્લાઉઝ ઠીક રહે છે.

પત્ની : ઠીક જોઉં છું, તમે બહાર જાઓ હવે.

[બન્ને રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં]

પતિ : પહેર્યું તો આખરે એ જ; તો પછી મને પૂછવાનો શો અર્થ હતો?

પત્ની : મારે જોવું હતું કે કદીપણ તમે મારા મતને મળતા થાઓ છો?

બધી પેટીઓ ફેંદીને લવંડર બ્લાઉઝ અત્યારે ક્યાં શોધું પાછી?

પતિ : ટિકિટ તો લીધી છે ને?

પત્ની : તે તો તમારી પાસે હતી ને?

પતિ : હા, પણ હું બારોબાર આવું એવી વાત કરતી વેળા તમે મારી પાસેથી લઈ લીધેલી. પછી મને ક્યાં આપી છે?

પત્ની : તો રહી કબાટમાં. તમે ચાલવા માંડો; હું લઈને આવું છું. નહોતી કહેતી કે મારાથી કોઈ દહાડો ટિકિટો યાદ રહેતી નથી, છતાં તમે પાછી લઈ લીધી નહીં!

પતિ : તમે મારા જેટલી ઝડપથી નહીં ચાલી શકો. તમે આગળ જાઓ અને ચાવી મને આપો.

પત્ની : મને આજે ન આવવાની રજા આપો તો સારું, તમે ઘરમાં દાખલ થયા ત્યારથી શુકન જ અવળા થયા છે જાણે! તો હું નથી આવતી. તમે નીચે ઊભા રહેજો, ટિકિટ હું ઉપરથી ફેંકીશ.

પતિ : ઠીક, તો પછી હુંયે નથી જતો. બે ય ઘેર રહીએ, બહુ નાટકો જોયાં.

પત્ની : તમને ય જરાજરામાં વાંકું પડી જાય છે તો! ઠીક, તમે જાણો બસ. તો લો આ કૂચી... (કહેતાં હેન્ડબેગ ઉઘાડે છે ત્યાં તો...) અરે! ટિકિટો આ રહી! આમાં કોણે મૂકી?

પતિ : મેં. ચાલો શ્રીહરિ.

[‘શ્રેષ્ઠ હાસ્યરચનાઓ’, ચિનુભાઈ પટવા. અહીં ‘હાસ્યનિબંધ સંચય’, સંપા. ભોળાભાઈ પટેલ, રતિલાલ બોરીસાગર, ગૂર્જર, અમદાવાદ, ૧૯૯૮-માંથી]

નિબંધ

હરાજી

રમેશ કોઠારી

અંગ્રેજ શાસન દરમિયાન, જ્યાં છાવણી હોવાના કારણે જે 'કેમ્પ' તરીકે ઓળખાતું હતું અને પછી અપભ્રંશ થઈ 'કાંપ' અને 'કોંપ'નું તળપદ્મ રૂપ જેને પ્રાપ્ત થયું તે મારું ડીસા અનેકવિધ ઓળખ ધરાવે છે. 'બટાટાનગરી' તો ખરી જ, જેના કારણે બટાટાના ઉત્પાદકો દ્વારા ઉઠાવાતાં વ્યાપારિક જોખમોની, તેમની સમૃદ્ધિની અને દરિયાદિલીની અનેક સાચીખોટી વાતો પ્રચલિત થઈ.

પણ મને અંગત રીતે જેનું તીવ્ર આકર્ષણ હતું તે, ખોબા જેવા નાનકડા મારા 'ડીહા'ના ગાંધીચોક વિસ્તારમાં આવેલા મર્યાદિત દુકાનો ધરાવતા ગંજ બજારનું અને ત્યાંની ગતિવિધિઓનું.

ગાડાંમાં અનાજની ગૂણો લઈ, ખેડૂતોની અવરજવર વહેલી સવારથી જ શરૂ થઈ જતી. ઊભી કરવામાં આવેલી કે થપ્પી કરેલી ગૂણોને કારણે, ક્યારેક ચાલવામાં મુશ્કેલી અનુભવાતી હતી પણ અમ બાળકોને તો કૂદકૂદ કરવામાં મજા આવતી હતી. પિતાજી અને બંને કાકાઓ આવી જાય. ઓટલા પરની ગાદી પર સ્થાન લે પછી હરાજીની તૈયારી થવા માંડે. હરાજીમાં વ્યસ્ત પિતાજી અને કાકાઓના ચહેરા એક જેવા યાદ છે. શું પ્રભાવશાળી એમનું વ્યક્તિત્વ! શો દીપી ઊઠતો એમનો પહેરવેશ! શી વાક્ષણ!

હાથમાં નોંધ કરવાનું પાટિયું રાખી, એમને હરાજી માટે એક જગાએથી બીજી જગાએ ફરતા રહેતા જોવા એ પણ એક લહાવો હતો. ધીમા અવાજે બોલે તો કેમ ચાલે? ખેડૂતના હિતમાં, જેને પાસેથી આડત મળવાની હોય તેને ખાતર, તેને ઊંચામાં ઊંચો ભાવ મળી રહે તે માટે, ઉપસ્થિત ખરીદનારાઓને સમજાવવા શ્રેષ્ઠ પ્રયાસો કરવા પડતા હતા. હવે આનાથી વધુ આગળ જઈ શકાય તેમ નથી તેની ખાતરી હોવા છતાં 'એક વાર... બે વાર... અને ત્રણ વાર' કહી છેવટે છેલ્લી બોલી બોલનારને, તે માલ વેચ્યાની જાહેરાત થતી. હરાજીને કારણે વાતાવરણ જીવંત થઈ ઊઠતું હતું. કેવા નિષ્કપટ હતા એ જમાનામાં ખેડૂતો અને વ્યાપારીઓ! દગો કે છેતરપિંડી જેવા શબ્દો એમના શબ્દકોશમાં નહોતા. એકમેકમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ. એટલે સ્તો એક પેઢી છોડી, બીજી પેઢીએ જવાનું વલણ નહોતું. પેઢીનું નામ જ પર્યાપ્ત હતું, ગાદી પર

બેસનાર પોતાના પૂર્વજોએ અંકે કરેલી શાખની જાળવણીની કપરી કામગીરી બજાવવી પડતી હતી.

ડીસા માંડ દસ હજારની વસ્તી, એ સમયે ધરાવતું હતું. પણ હવે જનસંખ્યા બે લાખ જેટલી થયેલી હોઈ, જૂનું ગંજબજાર નાનું પડતું હોઈ, વિશાળ જમીન પર નવું ગંજ બજાર આકાર પામ્યું છે. નવી પેઢીઓ, નવા વેપારીઓ, નવી સગવડો, કાળની ગર્તામાં જૂનું ગંજબજાર દટાઈ ગયું છે. રહી છે માત્ર ગણીગાંઠી છૂટક વેપારીઓની દુકાનો. હવે ત્યાં હરાજીના સૂર સાંભળવા નથી મળતા. ત્યાંથી પસાર થવાનું થાય ત્યારે મનમાં ઇચ્છા રહ્યા કરે છે, હમણાં કોઈ ખૂણેથી ‘એક વાર, બે વાર, ત્રણ વાર’ સાંભળવા મળશે. પણ વ્યર્થ. ગુમાસ્તાધારો અમલમાં આવ્યો અને દુકાન પર ચિપકાવેલું લખાણ, ‘ગુમાસ્તા ધારા મુજબ દર રવિવારે દુકાન બંધ રહેશે’ વાંચવા મળ્યું. હવે તો દર વાર રવિવાર! હરાજી કરાવતા પિતા, કાકાઓ, ખેડૂતો, બજાર સમિતિનો નોંધણી કારકુન, તોલાટ – આ બધાંને, ક્યારે થયેલી હરાજીમાં, કોણ ખરીદી ગયું? કોને ખબર?

હાઈવે પર સ્થિત વિશાળ ગંજબજારમાં અનેક સુવિધાઓ છે. કેન્ટીન છે. લાઉડ-સ્પીકર પર જાહેરાતો થાય છે, છોકરડા જેવા વેપારીઓ, મોંઘીદાટ ગાડીઓમાં આવે છે, હરાજી થાય છે. પણ આમાંનું કશુંય મને આકર્ષતું નથી. સદ્નસીબે, ઘરમાં, હરાજી કરાવતા પિતા અને કાકાઓનો એક ફોટો સચવાયેલો છે. કાળી ટોપી, કપાળે તિલક, લાંગ કોટ, સોનાનાં બટન ભરાવેલું શર્ટ, સફેદ બાસ્તા જેવું ધોતિયું, મોંઘા બૂટચકી નોખા તરી આવતા પિતાજી, નીચું મસ્તક રાખી, ધ્યાનપૂર્વક અનાજની ગૂણો તરફ જોઈ રહ્યા છે અને બાજુમાં ઊભા રહેલા જોવા મળે છે એટલા જ પ્રભાવશાળી કાકા – તસવીર જોતાં ઘડીભર થાય છે, હમણાં હરાજી પતી જશે એટલે મને જોઈને પૂછશે, ‘અરે, તું ક્યારે આવ્યો?’ આજે નવા ગંજમાં બધું જ છે પણ કદાચ કશું નથી. ક્યારેક હરાજી દરમિયાન એમનો બુંલદ અવાજે સાંભળેલા ‘એક વાર, બે વાર, ત્રણ વાર’ શબ્દો ફરી એક વાર સાંભળવા મારા કાન તલસી રહ્યા છે.

હરાજી દરેકના મનમાં એકસરખી લાગણી ન પણ જન્માવતી હોય. અપેક્ષા કરતાં ઓછો ભાવ મળવાના કારણે વેચનારના મનમાં રંજ પણ હોય. પણ રાહ જોવા જેટલી અનુકૂળતા ન પણ હોય. એક જ ઘટના – હરાજી, લિલામ, બોલી – જુદાજુદા નામે ઓળખાય છે. નામ જુદાં, અર્થસ્થાયાઓ જુદી. અનાજ કે શાકભાજીના વેચાણ માટે થતી હરાજી પાછળ માત્ર વ્યાપારી હેતુ જ રહેલો હોય છે. પણ પેલા ગુલામોના, નાનાં બાળકોના, સ્ત્રીઓના વિક્રય માટે ભરાતાં બજાર, ત્યાં થતું છડેચોક લિલામ, લે-વેચ અનહદ અનુકંપા ઉપજાવે છે. સંવેદનશીલ વ્યક્તિ પોતાની માલિકીની નિર્જીવ વસ્તુએ કાઠી નાખતાં અનેક વાર વિચારે, કચવાટ અનુભવે ત્યારે અહીં તો હરતાંફરતાં મનેખ. મારા એક મિત્રે કાર વેચી ત્યારે ભારે દુઃખ અનુભવ્યું અને કાર ખરીદનારને સ્વેચ્છાએ અમુક રકમ પાછી આપતાં કહ્યું, ‘ભાઈ, સાચવીને ચલાવજે. બરાબર રાખજે.’

લાગે છે કે, આખું વિશ્વ જ એક બજાર છે, જ્યાં કોઈ ને કોઈ રૂપમાં હરાજી થઈ રહી છે. ક્યાંક કોઈની આબરૂનું, કોઈનાં સ્વપ્નોનું, કોઈના વિશ્વાસનું લિલામ થઈ રહ્યું છે.

ફરી એક વાર ગંજબજાર તરફ. વતનમાં જવાનું થાય છે ત્યારે ગંજબજાર પાસેથી પસાર થતાં, વાહનોના અને અન્ય શોરબકોર વચ્ચે, ‘હરાજી’ના શબ્દો કાને અથડાયા, તે માટે ઘડીભર થોભી જાઉં છું પણ અંદર પ્રવેશવાની હિંમત ગુમાવી બેઠો છું. એ જ માહોલ, એ જ ખેડૂતો, એ જ વેપારીઓ, એ જ ગાડાં, એ જ ટ્રેક્ટરો. પણ પેલા જૂના ગંજબજારની હૂંફ, ઉષ્મા, ચૈતન્ય ક્યાંથી લાવવાં? ક્યાં ગયા એ વેપારી હતા અને લાગતા હતા તે મહાજનો?

લાગે છે... સૌથી મોટો ખરીદનાર ઈશ્વર જ છે, જે હરાજીમાં બોલાતા ‘એક વાર, બે વાર, ત્રણ વાર’ની રાહ જોયા વિના મારા પિતા અને કાકાઓ જેવા અનેકને ખરીદી લે છે. હરાજી ક્યારેક ખરીદ-વેચાણની શુષ્ક બાબત ન રહેતાં, લાગણીગત મૂલ્ય પણ ધરાવતી જોવા મળે છે. ખરીદાતી પ્રત્યેક વસ્તુ હંમેશાં ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ જરૂરી ન પણ હોય. આ લખી રહ્યો છું ત્યારે સમાચાર વાંચવા મળે છે કે, પાકિસ્તાનના વડા પ્રધાન ઈમરાન ખાને, વધારાના ખર્ચને પહોંચી વળવા, નાણાં એકઠાં કરવા પૂર્વ વડા પ્રધાન નવાઝ શરીફની આઠ ભેંસોની હરાજી કરી, જેમાંની મોટાભાગની તો શરીફના સમર્થકોએ જ ખરીદી લીધી. એક સમર્થકે તો મૂળ કિંમત કરતાં ત્રણ ગણી રકમ ચૂકવીનેય ભેંસ ખરીદી લીધી. આ જાણી નિશ્ચિતપણે શરીફની આંખો ભીની થઈ હશે.

અલબત્ત, આ પ્રકારનો આ પ્રથમ પ્રસંગ નથી. પોતાના પ્રિય નેતા, સર્જક કે રમતવીરના સ્મૃતિચિહ્ન તરીકે તેમના હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલો પત્ર, તેમની યશોદાયી કૃતિ, પેઇન્ટિંગ, બેટ વગેરે ગમે તેટલા દામ ચૂકવીને ખરીદી લેવા ચાહકો તૈયાર બેઠા હોય છે. હરાજી સાથે બાળપણથી જ નાતો બંધાઈ ગયેલો હોઈ, સુખદ સ્મરણો જોડાયેલાં હોઈ, કદી ન ભરાવાની હરાજીમાંયે મારાં એ સ્મરણો વેચાણ માટે આગળ ન જ ધરું.

(‘પરબ’, સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૯)

કાવ્ય

વ્રણો અંતના

ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

(પૃથ્વી સોનેટ)

હશે અગર રાત છેલ્લી, કઈ રાત છેલ્લી હશે?
હશે દિવસ, તો કયો દિવસ છેક છેલ્લો હશે?
હશે ઘડી કઈ જ છેલ્લી? બસ શ્વાસ છેલ્લો હશે?
જશે રુધિર થંભી સાવ? ધબકાર છેલ્લો હશે?

હશે કઈ સુગંધ છેલ્લી? કયું દૃશ્ય છેલ્લું હશે?
કયો રવરવંત જીભ પર સ્વાદ છેલ્લો હશે?
કયો સરી જતો ધીમેક રહી સ્પર્શ છેલ્લો હશે?
રહી નિકટ આવી છેલ્લી પળ, શબ્દ કોનો હશે?

ઝમે, તરલ બુન્દ ઝાકળ ઊડે, ન ચિહ્ને રહે
દિસે ઘડીક વાર ઇન્દ્રધનુ, લુપ્ત બીજી પળે
ઊઠે જલ, તરંગ કોક રચીને શમે સ્હેજમાં
બધી પ્રથમની ક્ષણો ઉપર છે વ્રણો અંતના?

અહીં જ બસ જે ક્ષણે ક્ષય થયો, જવાનું રહે
જવાનું નહીં ક્યાંય, ક્યાંય નહીં પહોંચવાનું રહે!

(‘પરબ’, સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૯)

રેખાચિત્ર

લાલભાઈ

ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ

‘લે લો, લે લો, પઈસાબઈસા કૌન માગતા હૈ?’ એમ કહેતો એ ખભે રાખેલો વાસણનો કોથળો હળવેથી ઉતારે, પછી ઊભડક બેસે.

‘પાની પાઓ મા’ એ ચશ્માં હાથમાં લઈને મારાં બાને કહેતો. મારાં બા હાથમાં પાણીનો લોટો લઈને બહાર આવતાં, પછી લાલભૈને પૂછતાં –

‘ભૈ લાલા ભૈ, તપેલી લાયા સો?’

‘હા લાયા છું મા,’ પાણી પીતાંપીતાં એ ઉત્તર વાળે.

‘દેખો સીતા મા, યે અચ્છી હૈ ઘરકે સબકી ચાય ઈસમેં હો જાયેગી,’ કોથળામાંથી તપેલી કાઠી, સિક્કાની જેમ હથેળીમાં ઉછાળી મારાં બાના હાથમાં આપે, વળી પાછો બોલે –

‘જાડી હૈ, અચ્છી હૈ, લે લો સીતામા.’

હજુ તો મારાં બા તપેલીને હથેળીમાં રાખી પોતાની ખરીદવાની શક્તિ વિશે વિચારતાં હોય ત્યાં પેલો ટહુકે –

‘લે લો, લે લો, પઈસાબઈસા કૌન માગતા હૈ?’

એ મૂળ મધ્ય પ્રદેશનો. મૂળ નામ લાલુપ્રસાદ. ગુજરાતમાં ધંધાર્થે આવેલો. વાસણની એક દુકાન શહેરમાં કરેલી, ઝાઝી ન ચાલી. એટલે પેટ માટે ગામડેગામડે વાસણની ફેરી કરે. નિયત કરેલાં ગામડાં. ઉત્તર ગુજરાતના પ્રદેશ – અમારા ગામમાં એ રવિવારે આવે. ઘરઘરનો ભોમિયો. દરેકને નામથી ઓળખે. અમારા ઘર સાથે ખાસ અનુબંધ. મારાં બા ઉપર એને સદ્ભાવ અને બાને એના પર. મહોલ્લામાં અમારા આંગણે જ એનો કોથળો ઉતારે. મહોલ્લાના બધા લોકો ખરીદી કરવા અમારા આંગણે જ આવે. સૌ એમને ‘લાલભૈ’ એ નામથી ઓળખે. સૌને લાલભાઈ ઉપર ભરોસો. કોઈ વાસણ ભાંગ્યુંતૂટ્યું હોય તે રીપેર કરી આપે, જૂનો ભંગાર ખરીદે, નવાં વાસણ વેચે. મોટે ભાગે મધ્યમવર્ગનાં અને ગરીબો ખરીદી શકે એવાં ધાતુ-એલ્યુમિનિયમનાં, સ્ટીલનાં વાસણો એ રાખે. એનો કોથળો જ એની દુકાન.

મધ્યમ કદ, ટૂંકી ધોતી. ખભે શ્રવણની કાવડની જેમ હિલ્લોળાતો કોથળો એ એનો અસબાબ. અમારા ગામમાં છેલ્લાં ચાલીસ-પચાસ વરસથી એ આવે છે. સૌ દૂરથી ઓળખી કાઢે. કસાયેલું શરીર, ઊંચાઈ છ ફૂટ, કમરથી ખાસો વળી ગયેલો. આંખે જાડાં ચશ્માં...

‘લાલ ભૈ કીટલી લાયા?’

‘લાલ ભૈ બુઝારા લાયા?’

‘લાલ ભૈ પે...લી પવાલી નૈ લાયા?’

આ અને આવા અનેક પ્રશ્નો લાલભાઈને પુછાતા જાય અને એ સૌને ઠંડે કલેજે ઉત્તર આપતો જાય.

ગામનો મોટો વર્ગ ખેતી ઉપર જીવે, કેટલાંક દૂધાળાં ઢોર ઉપર. ડેરી આવ્યા. પછી પંદર દિવસે ગામમાં દૂધના પૈસા વહેંચાય. એ પ્રમાણે લાલભૈ ગામમાં આવે. જૂની ઉઘરાણી વસૂલે કરે. નવું ધીરાણ કરતો જાય.

એક વાર દૂધનો પગાર અમારા ઘરમાં વપરાઈ ગયેલો. લાલભાઈ આંગણે આવેલો.

‘સીતામા,’ આંગણે કોથળો ઉતારતાં જ બોલેલો.

‘મા પાણી!’ બા ક્ષોભ સાથે પાણી લઈને બહાર આવેલાં. બા કશો ખુલાસો કરે એ પહેલાં એ બોલેલો –

‘કાંઈ નૈ સીતામા, આવતે પગાર, મૈ જાનતા હૂં, સીતામા! પૈસા કા કામ હી વૈસા હૈ.’

પછી મારાં બાએ ફોડ પાડેલો – ‘ભૈ લાલભૈ, આ મારી મોટી છોરીનાં હાહરિયાં આયાં’તાં એટલે પઈસા તો...’

પણ કૌન માંગતા હૈ? બોલો કુછ લેના હૈ?’

મને લાલભાઈ ઉપર માન ઊપજેલું, પણ ઊંડેઊંડે વિસ્મય પણ હતું કે આમ તો વળી ધંધો થતો હશે?

ગામના ઘરેઘરના ઊંબરાનો ભોમિયો. કોથળામાં વાસણો નહિ, ગરીબ માણસોની આબરુ લઈને ફરતો હોય એમ મને તો લાગે. તે દિવસે મારાં બાના ક્ષોભને એ કળી ગયેલો. ઊલટથી પૂછવા લાગેલો –

‘સીતામા, વો કીટલી કા આપે બોલા થા ન? લાયા હૂં.’ એમ કહી કીટલી બાના હાથમાં મૂકેલી.

‘લાલભૈ, આજ નૈ, અમેલી ફેરા લાવજે.’ એમ કહીને બાએ પાછી આપેલી.

તેમ છતાં ‘લે લો ના! ફિર કોથળા મેં નહીં જાયેગી, એ સીતામા કી હૈ.’ કીટલી ઉપર બોડા અક્ષરોમાં નામ પાડેલું... પેન્સિલથી ખીસામાં રાખેલી ડાયરીમાં કિંમત લખેલી.

લાલભાઈ દરરોજ વીસ-બાવીસ કિ.મી. જેટલી ખેપ કરે. ચાલવાનો એને થાક જ નહીં. રસ્તામાં જતો હોય, કોઈ વાહન નીકળે તો એ હાથ ઊંચા ન કરે. એના પગમાં પરસેવો... આંખોમાં કરુણા!

લાલભાઈ જાણે આખા ગામનો કુટુંબી. વાલેસરી હોય એમ એનું વર્તન. સૌ સુખદુઃખની વાત એને કરે-કહે. એ ધ્યાનપૂર્વક સર્વેને સાંભળે. એમાં અમારા ઘર પ્રત્યે તો એને ખાસ પક્ષપાત.

ત્યારે હું સાતેકનો હોઈશ. મારાં મોટાંબેનનું આણું કરવાનું હતું. ઘરમાં પૈસો નહિ. બા-બાપુ બન્ને પારાવાર મૂંઝવણમાં. ખેતીમાં કશું થયેલું નહીં, એ વર્ષે ભેંસ વસૂકી ગયેલી. બાપા ગામના વાણિયા પાસેય જઈ આવેલા પણ... મારાં બા રડતાં હતાં. ત્યારે લાલભૈ આવેલો.

‘બોલો સીતામા, ક્યા હૈ?’

‘ભૈ આ છોરીનું આઠમનું આણું...’ કહેતાં બા શિથિલ થઈ ગયેલાં.

‘કિતના ખરયા હોગા?’

‘ચાર-પાંચ વીહુ’ બા બોલેલાં.

એની બંડીના ગજવામાંથી એક કપડાની કોથળી કાઢી એમાંથી નોટો ગણવા મંડી પડેલો –

‘ત્યો સીતામા, દીકરીને ઈના ઘેર મોકલો.’

લાલભાઈના પૈસાથી એ પ્રસંગ અમારા ઘરમાં પાર પડી ગયેલો, પછી એ નાણાં બાએ ચૂકવી દીધાં હોવા છતાં ય મને એમ લાગ્યા કરે છે કે હજુ લાલભાઈનું કરજ અમારે માથેથી ઊતર્યું નથી.

ચોમાસાના દિવસો. લાલભાઈ ગામમાં આવેલો. વરસાદ કહે મારું કામ... લાલભાઈને રોકાઈ જવું પડેલું. એ કોઈના ઘરે તો રોકાય જ નહિ, ગામના ચોરે પડ્યો રહે. એ સાંજે હું એને ખાવાનું આપવા ગામના ચોરે ગયેલો.

મને કહેલું – ‘બોત ભણના, બડા સાહેબ બનેગા.’

ત્યારે તો એની ઉક્તિથી કેવળ હસી પડેલો. આજે એ સાચી પડતાં આનંદ બેવડાયો છે. એ રાત્રે ચોરે પશાકાકા, મનોરભા, માણેકભાઈ બધા બેઠેલા. લાલભાઈ જોડે વાતો કરતા હતા. એ વાતોમાંથી મેં જાણેલું કે લાલભાઈની પત્ની કોઈ બીમારીમાં મૃત્યુ પામેલી ત્યારે લાલભાઈ વીસ-પચીસનો જ હતો. એને એક દીકરો, એક દીકરી. દીકરીને પરણાવી દીધેલી પણ દીકરો એના હાથમાં રહ્યો નહોતો. એના કહેવા પ્રમાણે પેટે પાટા બાંધીને મોટો કરેલો છોકરો ખરાબ લતે ચઢી ગયેલો. ઘર, જમીન, બધું વેચાઈ ગયેલું, એટલે એ બધું મેલીને પત્નીની જમીનમાં દાટેલાં ઘરેણાં લાવી, વેચીને લાલભાઈએ વાસણની નાનકડી એક દુકાન કરેલી, પણ એ દુકાન પણ ન ચાલી એટલે આ ફેરી કરવા લાગેલો. દીકરાની વાત કરતાં એ ઢીલો પડી જતો –

‘ભૈ દુખતી રગ કો ક્યું દબાતે હો?’ કોઈકે દીકરા વિશે વધારે પૂછ્યું ત્યારે લાલભાઈએ આમ કહેલું –

માણેકભાઈ બોલ્યા – ‘દીકરી તો મળે છે ને?’

‘યહાં નહિ આતી, મૈં કભી કભી જાકે ઉસકો મિલ કે વાપસ ચલા આતા હૂં. ક્યા કરું? ઉસકા આદમી હી વૈસા...’

આવું કહેતાં એના મુખ પર વ્યાપી વળેલી ચિંતાની રેખાઓ મને બરાબર યાદ છે. એ રાતે કોઠાડાઘા પશાકાકાએ વાત બદલીને લાલભાઈને ભજન ગાવા કહેલું –

લાલભાઈ જાણે જુદા જ મલકમાં પહોંચી ગ્યો હોય એમ આંખો બંધ કરીને ગાવા લાગેલો –

‘રામ રતન ધન પાયો મૈને જી રામ રતન ધન પાયો.’

આવાં તો ત્રણ-ચાર ભજન એણે લલકારેલાં. એ અદામાં તો લાલભાઈ મને ફકીર લાગેલો.

બરાબર રાતના બારેક થયા હશે. અમારા ગામનો અંબુ ઠાકોર આવેલો. લાલભાઈને ઓચિંતો કહેવા લાગ્યો –

‘પેલો બબલો તને પઈસા નહિ આલતો ન! લે હેંડ કબૂલાય!’ લાલભાઈએ કહ્યું – ‘મારે કોઈને કબૂલાવવા નથ્ય, બબલાને પરભુ વાલા હોગા ઈમ કરેગા.’

બનેલું એવું કે બબલાની જમીન વેચાઈ જવાની હતી. એને ઘેર ટાંચ આવેલી ત્યારે લાલભાઈએ એને પૈસાની મદદ કરેલી. એ પૈસા લાલભાઈને એ ચૂકવી શક્યો નહોતો પણ એની જમીન પચાવી પાડવાના ઇરાદે અંબુ ઠાકોર બબાને પજવતો હતો, ત્યારે પણ લાલભાઈએ અંબુ ઠાકોરને ચોખ્ખું જણાવી દીધેલું –

‘એ તો બબા દેગા.’

અમારા ગામમાં આવાં અનેકોને એ સહાયરૂપ બન્યો હશે. દરેક એનું ઓછુંવધતું ઋણી હશે. લાલભાઈ તો જાણે વેપારી મટીને ગામને માટે પ્રભુએ મોકલેલો વાણોતર ન હોય!

લાલપ્રસાદમાંથી લાલભાઈ બનીને એ વાસણના વેપારીએ અમારા ગામનાં કેટલાંય કુટુંબોના સ્વજનનું સ્થાન મેળવી લીધેલું. ઘણી વાર જમીનના, ભેંસના, બળદના સોદામાં લાલભાઈની કબૂલાત સૌ ગ્રાહ્ય રાખતાં. એ નભાવી

જાણતો. કોણ જાણે એને એનાં વાસણોમાંથી નફો મળતો હશે કે કેમ? ઉધાર ધંધો ચાલ્યા કરે. એને એના પેટ જેટલું મળી રહેતું હશે. દૂધનો પગાર થાય એટલે લાલભાઈનું ખિસ્સું ગરમ હોય, બાકીના દિવસોમાં તો એ લોકોની ખબરઅંતર પૂછવા જ ફેરી કરતો હોય એમ લાગે.

છેલ્લો જોયો ત્યારે કમરથી વાંકો વળી ગયેલો. થોડોક દૂબળો પડી ગયેલો, મને જોઈને તરત ઓળખી ગયો.

‘ક્યા બડા સાબ હો ગયા ન? આ લાલભૈ તો હતા એના એ સ.’ હું હસેલો. ત્યાં પેલા શબ્દો સંભળાયા :

‘પાની પાઓ માં!’

મારાં બાએ એને પાણી પાવું, પછી મારાં બાને પૂછે –

‘હવે તમારી મોટી દીકરીનું શરીર કેમ રહેતા હૈ? કોઈ ખબરબબર આયા?’ બા બોલેલાં – ‘હવે હારુ છે લાલભૈ.’

એના ગયા પછી મેં બાને પૂછેલું – ‘લાલભૈને આપણાં બેન દુઃખી છે એની કેવી રીતે ખબર પડી?’

‘ભૈ લાલભૈ ઘરનો કેવાય હોં!’ હું તો ભાવ-વિભોર થઈને બા સામું જોઈ રહ્યો.

હમણાંહમણાં હું મારાં બાને ગામડેથી અહીં શહેરમાં લઈ આવ્યો છું એક દિવસ વાતમાં વાત નીકળતાં બાએ કહ્યું –

‘ભૈ લાલભૈને તો બચારને જેલ થૈ’તી ઈમ હાંભળેલું શીખર!’

‘ના હોય!’ મેં વિસ્મયથી પૂછ્યું.

‘ઈની છોરીને જમઈએ હરગાઈ મેલી પછી કુણ જાણે હું થ્યું એણે જમઈને... ભૈ લોક વાતો કરે છે.’ વળી પાછાં મને પાણી આપતાં કહેવા લાગ્યાં –

‘હાચું કૌ, પમ્દારે જ મને સપનામાં આયેલો, ખોડિયારમાને કગરે – માડી, મારો કોઈ વાંક ગનો નથ્ય...’ બાનો ચહેરો નંખાઈ ગયેલો. હું જોઈ રહ્યો. ત્યાર પછી લાલભૈ વિશે કોઈ સમાચાર મને મળ્યા નથી...

હમણાં જ ગામડે ગયો ત્યારે લાલભાઈના મૃત્યુના સમાચાર પેલા બબાએ મને આપ્યા, પણ એ સમાચાર બાને કહેવાની મને હિંમત થતી નથી.

[અમર રેખાચિત્રો, સંપા. મણિલાલ હ. પટેલ, આર. આર. શેઠ, અમદાવાદ, ૨૦૦૦-માંથી]

પ્રવાસ

દેન્માર્ક

મહારાણી નંદકુંવરબા

કોપનહેગન શહેર બે દ્વીપના ઉપર આવેલું છે એટલે એની વચ્ચે એક ઊંડી સામુદ્રધુની આવી છે પણ તે ઉપર હિકમતથી સેતુ બાંધ્યો છે એટલે તેથી બે જુદા પડેલા ભાગ સંઘાઈ ગયા છે. ગામની રચના એવી છે કે મોટાંમોટાં બારકસો છેક કિનારા સુધી આવી શકે છે ને તેથી વેપારને ઘણો ફાયદો થાય છે. આ કારણથી કોપનહેગન અથવા કબનહાવન એટલે 'વેપારી બંદર' એવું નામ એને આપવામાં આવ્યું છે. રાજનગર હોવાથી દેશનો રાજા અહીં રહે છે ને પરાં સાથે પોણાચાર લાખ માણસની વસ્તી છે. શહેરના બે મુખ્ય વિભાગ છે - નવું ને જૂનું. એ બે ભાગ એક લાંબી સડકથી જુદા પડે છે. જૂના ભાગમાં વસ્તી ખીચોખીચ છે. રસ્તા સાંકડા ને વાંકાચૂકા ને ઘર પણ કઢંગાં બાંધેલાં છે. જોવાનું ઘણુંખરું નવા ને પરાંના ભાગમાં છે. આ ભાગના રસ્તા પહોળા, મકાન દેખાવડાં ને નવા ઘાટનાં છે. શહેરને કિલ્લાબંધીથી મજબૂત કીધું છે. નવા ભાગની મધ્યમાં મોટી બજાર છે. આ ઠેકાણે તેર સડક મળે છે ને ધંધોરોજગાર જોસભેર ચાલતો જણાય છે. વચ્ચોવચ પાંચમા ક્રિસ્તિઅન રાજાનું ઘોડા ઉપર બેઠેલું ધાતુનું બાવલું છે. આ રાજા લડાયક હતો. ને સોળમા સૈકામાં એણે કરેલા કાયદા ઉપર દેન્માર્કના હાલના કાયદા રચાયા છે. જમણા હાથ બાજુ હુન્નરશાળાનું મકાન છે. એની પાછળના મકાનમાં મધ્યમ પંક્તિનો સંગ્રહ છે. પાડોશમાં નાટકશાળાનું મકાન ઘણું ભભકાદાર છે. રાજમહેલનું મકાન જોવા જેવું છે. એક બેટ ઉપર એ બાંધેલું છે. દસ-પંદર વરસ ઉપર આગથી આખું મકાન બળી ગયું હતું. એને ફરી બાંધ્યું. તોપણ હજી કેટલોક ભાગ અધૂરો છે. મોખરામાં સાતમા ફેદરિક રાજાનું બાવલું છે, ને તેની આસપાસ બળ, બુદ્ધિ, આરોગ્ય ને ન્યાયની મૂર્તિ ગોઠવી છે તે યોગ્ય છે, કેમ કે બળથી રાજ્ય મેળવાય છે, બુદ્ધિથી રાજ્ય ચલાવાય છે, આરોગ્યથી ભોગવાય છે ને ન્યાયથી રાજ્ય ટકાવી રખાય છે. મોટા દીવાનખાનામાં રાજ્યસભા મળતી. હાલમાં તે બીજે સ્થળે મળે છે. મહેલને લગતી પુસ્તકશાળા ઘણી મોટી છે. સાડાપાંચ લાખ છાપેલાં પુસ્તક ને વીસ હજાર

હસ્તલેખનો સંગ્રહ છે. એક ભાગમાં હથિયાર એકઠાં કીધાં છે. મહેલને અપૂર્ણ હાલતમાં જોનારને ઘણું આકર્ષણ થાય એમ નથી.

શહેરનું અવલોકન કરવાને ખ્રિસ્તી દેવળ હોવું જોઈએ. દેવળમાં ખાસ કંઈ જોવા જેવું નથી, પણ એનો મિનારો ઘણો ઊંચો છે. બહારની સીડીથી ઉપર જવાય છે. ઉપર ઈસુ ખ્રિસ્તની મૂર્તિ ગોઠવી છે. સ્વીડન દેશનો કિનારો અહીંથી માલૂમ પડે છે. નીચે ઊતરી તાર્વાલ્ડસન સંગ્રહસ્થાનની મુલાકાત લેવા ચૂકવું ન જોઈએ. અહીં બહુ જાતના કોતરકામના નમૂના છે. તાર્વાલ્ડસન મહા પ્રસિદ્ધ શિલ્પશાસ્ત્રી થઈ ગયો. આગળ તો સાધારણ લાકડાનું કોતરકામ કરતો, પણ ઉત્સાહી હતો તેથી ઈતાલી દેશમાં જઈ પથ્થરની મૂર્તિઓ વગેરે ઘડવામાં એટલી કુશળતા મેળવી કે તેનું કામ આખા યુરોપમાં વખણાવા લાગ્યું. પરદેશમાં દોલત, કીર્તિ ને કુશળતા મેળવી પોતાની જન્મભૂમિ કોપનહેગન આવ્યો, ત્યાં એને બહુમાન મળ્યું. એણે પોતાની સઘળી દોલત આ સંગ્રહસ્થાન બાંધવામાં ખરચી. પોતાની સઘળી કારીગરીના નમૂના અહીં ગોઠવ્યા ને ઈ.સ. ૧૮૪૪માં મરીને એ જ સંગ્રહસ્થાનમાં દટાયો! આગ્રહી માણસ દુનિયામાં શું ન કરી શકે? આ સંગ્રહના એક ભાગમાં આશા દેવીની મૂર્તિને અઠિંગીને શિલ્પશાસ્ત્રી પોતે ઊભેલો જણાય છે. આ ઠેકાણે ધર્મવિષયની મૂર્તિ, મહાન પુરુષોની મૂર્તિ, લાક્ષણિક મૂર્તિ તેમજ દેવ-દેવીની મૂર્તિ ઘણી ને એક એકથી સરસ છે. કેટલીક પૂરા કદની છે ને કેટલીક ફક્ત માથાની જ છે. એક ભાગમાં આ શાસ્ત્રીના શિષ્યોની કારીગરીના નમૂના ગોઠવ્યા છે.

અહીંથી થોડેક દૂર એક મહેલ છે. તેમાં આગળ તો રાજકુટુંબ રહેતું, પણ હાલમાં ત્યાં એક બીજું સંગ્રહસ્થાન છે. એ દેશની પ્રાચીન વસ્તુઓ ગોઠવી છે તે તવારીખના શોખીનને ઘણી ઉપયોગી થઈ પડે એવી છે. બીજા ભાગમાં જુદાજુદા દેશના માણસોની રીતભાત ને પહેરવેશ વગેરેનું જ્ઞાન થાય એવો સંગ્રહ છે. આમાં પાંત્રીસ ઓરડા રોકાયા છે. યુરોપ, એશિયા, આફ્રિકા તથા અમેરિકાના જૂના વખતના, તથા યુરોપના લોક જંગલી અવસ્થામાં હતા તેના, કેટલાક નમૂના રાખ્યા છે. હિંદુસ્તાન દેશની અમુક ચીજો અહીં જોઈ અમને સારું લાગ્યું. એવી જ રીતે જૂના સિક્કા, કોતરકામના નમૂના અને પરચુરણ ચીજ ઘણી એકઠી કીધી છે. આટલી બધી વસ્તુ એકઠી કરતાં કાળનો, શ્રમનો ને દ્રવ્યનો ઘણો મોટો ખર્ચ થયો હશે. અહીંથી મોટી બજાર તથા ટાઉન હોલ પાસે થઈને જતાં એક દેવળ આવે છે. આ દેવળમાં અંદરના ભાગમાં કાઈસ્ત તથા તેના બાર શિષ્યની પૂરા કદની મૂર્તિ છે, તે ખરેખર જોવા જેવી છે. એ સિવાય બીજી પણ મૂર્તિ છે, તે બેશક કારીગરીના ઉત્તમ નમૂના છે. વિદ્યાલયનું મકાન પાસે જ છે. આ વિદ્યાલય પાંચસેં વરસનું જૂનું છે. હાલ એમાં બારસેં વિદ્યાર્થી ને સિત્તેર ભણાવનારા છે. અહીંના પુસ્તકસંગ્રહમાં ફારસી તથા હિંદુસ્તાનને લગતાં પુસ્તક પણ જોવામાં આવે છે.

ત્યાર બાદ રોઝનબુર્ગ મહેલ નજરે પડે છે. આ મકાન બહારથી ભભકો મારતું નથી, પણ અંદરથી સારું શણગારેલું છે. ગઈ સદી સુધી ડેન્માર્કના રાજા અહીં રહેતા. ને તેથી પ્રત્યેક રાજા પોતાના શોખ પ્રમાણે મહેલની શોભામાં વધારો કરતો આવ્યો છે. એ સર્વ રાજાનાં જવાહિર, પૂરો પોશાક, કીમતી હથિયાર વગેરે અહીં રાખ્યાં છે. રૂપાનું બનાવેલું એક સિંહાસન પણ રાખ્યું છે. મહેલને લગતો વિશાળ બાગ છે. ત્યાં ઘણા રોજ સાંજે સહેલ કરવા આવે છે. ટ્રાન્મેમાં બેસી પશ્ચિમ દિશામાં દરિયાકિનારા પાસે આવતાં એક મહેલ છે. તેમાં રાજા તથા રાજકુટુંબ રહે છે. આ બાજુ તરફ ફરવાહરવાની સોઈ સારી છે. શહેરના જૂના ભાગમાં પશ્ચિમે એક પરું છે, ત્યાંના રસ્તા સારા છે.

આ પરામાં સ્વતંત્રતાનો કીર્તિસ્તંભ ઊભો કીધો છે. સો વરસ ઉપર અહીં ગુલામ રાખવાનો રિવાજ હતો. પણ ગુલામ ન રાખવા એવો કાયદો થયાથી ગામડિયા લોકોએ ખુશાલીમાં આ સ્તંભ ઊભો કીધો છે. સ્વતંત્રતા કોને વહાલી નથી? એક મુનિને તેના શિષ્યે પૂછ્યું હતું કે, દુનિયામાં સુખી કોને કહેવો ને દુઃખી કોને કહેવો? તેનો ટૂંકમાં ઉત્તર તેણે એટલો જ આપ્યો કે ‘સ્વતંત્ર માણસ સુખી ને પરતંત્ર દુઃખી’. સ્વતંત્રતાનું સુખ સમજીને આ પરાના ગરીબ લોકોએ પોતાની ખુશી સ્મરણસ્તંભ કરીને બતાવી એમાં આશ્ચર્ય નથી.

કોપનહેગનની આસપાસ ફરવાનું ઘણું રળિયામણું નથી. ફક્ત એક બાજુએ ડુંગરી ભાગ છે, ત્યાં જવાથી મનને કંઈક આનંદ થાય છે. તેની તરફ હરણો જોવામાં આવે છે ને બે બાજુએ ઝાડની ઘટા આવી રહી છે. વિશેષ નોંધ કરવા જેવું કંઈ નથી.

કોપનહેગનથી બાર કોસ ઉત્તરે એલ સિનોર કસ્બો કંઈક ઠીક છે. ત્યાં લગી આગગાડીની સોઈ છે. આ ગામ દરિયાકિનારે સાંકડી સામુદ્રધુની ઉપર આવેલું છે. બારામાં મોટાં વહાણ આવી શકતાં નથી. ગામ નાનું, રસ્તા ગલીચ ને લોક ગરીબ છે. ઘાસની ટોપી બનાવનારની ને છીપા લોકની વસ્તી વધારે લાગે છે. ગામની આસપાસનો દેખાવ આનંદકારી છે. પાડોશમાં એક જૂનો કિલ્લો છે. તેની નીચે મોટાં ભોયરાં છે. એમાં પુરાણા વખતમાં એક અદ્ભુત પરાક્રમી વીર રહેતો હતો એમ લોક માને છે. આ ઠેકાણે આગળ તમામ વેપારીનાં વહાણ પસાર થતાં તેની પાસે જકાત લેવામાં આવતી. ફક્ત નાર્વે ને સ્વીડન દેશને જકાત માફ હતી. આથી યુરોપના કેટલાક દેશને બહુ કનડગત થતી, તેથી એકસામટી રકમ ભરીને એ જકાત તેઓએ બંધ કરાવી છે. એ બાબત એણે ઇંગ્લેન્ડ દેશે લગભગ સવા કરોડ રૂપિયા દેન્માર્કને ભર્યા હતા.

આ દેશમાં વિશેષ જોવાજોગ ઘણું ન હોવાથી અહીંથી વિદાય થઈએ છીએ. મુલક સપાટ છે ને ઠેકાણે ઠેકાણે ખાબોચિયાં ને પોચી ભીનાશવાળી જમીન નજરે પડે છે. એ જ કારણથી એનું નામ દેન્માર્ક એટલે ‘નીચો પ્રદેશ’ પડ્યું છે. લોક મજબૂત ને સુલેહને ચાહનારા છે. લોકોમાંથી પોતાના પૂર્વજોનો સાહસિક ગુણ જતો રહ્યો છે. એક વખત એવો હતો કે, આ નાનકડા દેશના વીરપુરુષોએ દક્ષિણ યુરોપના ઘણાખરા દેશ સ્વાધીન કીધા હતા ને ઉત્તરમાં ઇંગ્લેન્ડનો મુલક તો કેવળ એમની સત્તા નીચે આવી ગયો હતો. અહીંનો કન્યૂટ રાજા ઇંગ્લેન્ડ, દેન્માર્ક, નાર્વે ને સ્વીડન ચારે દેશનો સંયુક્ત રાજા થયો હતો. એ પરાક્રમ ક્યાં ગયું? હિંદુઓના પૂર્વજો પણ એવા જ પરાક્રમી હતા. પણ તે પરાક્રમની હવે નામનિશાની રહી નથી. માંહોમાંહે કુસંપ ને ઈર્ષા થાય ત્યાંથી પરાક્રમ હજાર કોસ દૂર જાય છે. પરાક્રમ વગરનો માણસ નિરુદ્ધમી ને નિરુત્સાહી થાય છે. તેથી લક્ષ્મી ને સ્વતંત્રતા ત્યાં રહેતી નથી ને પરિણામે તેને દરિદ્ર ને પરતંત્ર થવું પડે છે. દેન્માર્કના લોક એટલા ઉદ્ધમી છે કે હજી પરતંત્ર થયા નથી. રાજસત્તા એમના રાજા તથા પ્રધાનોના હાથમાં છે. વિલાયતની પેઠમ અહીં પણ અમીર તથા આમની બે સભા છે. અમીરની સભામાં ૬૬ સભાસદ છે તેમાંના બાર સભાસદને રાજા જૂના આમસભાસદોમાંથી જીવતાં લગી નીમે છે અને બાકીના સઘળા આઠ-આઠ વર્ષને માટે પસંદ કરાય છે. આમની સભાના સભાસદ લોક પસંદ કરે છે, ને તે ત્રણ-ત્રણ વરસે ચૂંટાય છે. એમની સંખ્યા ૧૦૧ની છે. જે પુરુષની ઉંમર પચીસ વરસની હોય, જેણે જાહેર ધર્માદાનો લાભ લીધો ન હોય અથવા જો લીધો હોય તો તેટલો અવેજ સરકારમાં ભરી દીધો હોય, જેનાં ઘરબાર દેશમાં હોય

ને ચૂંટણીના સ્થળમાં ઓછામાં ઓછું એક વરસ તે રહ્યો હોય તેને ચૂંટણીનો હક મળે છે. બેઉ સભાના સભાસદને બાંધેલો પગાર મળે છે.

દેન્માર્કમાં કોઈ જ માણસ એવો હશે કે તે લડાયક ન હોય. દેશનો કાયદો જ એવો છે જેને બાવીસ વરસ થઈ ગયાં તેણે લશ્કરમાં દાખલ થવું જ જોઈએ. આઠ વરસ સુધી લશ્કરમાં રહેવું જોઈએ એવો ધારો છે. પણ તે બરાબર અમલમાં આવતો નથી, તોપણ વાર્ષિક ક્વાયત વખતે સઘળાએ હાજર થવું જોઈએ એમ નિયમ રાખ્યાથી સહુને હથિયારનો મહાવરો તાજો રહે છે. હિંદુસ્તાનમાં તો ક્ષત્રીલોક પણ હથિયાર કેમ પકડવાં એ ભૂલી ગયા છે, તો બીજી વર્ણની તો વાત જ શી કરવી. આ હાલત ખરેખર શોચનીય છે. અંગકેળવણીની સાથે મનકેળવણી ઉપર પણ તેટલું જ ધ્યાન આ દેશમાં અપાય છે. જેમ લશ્કરમાં દાખલ થવું એ ફરજિયાત છે, તેમ સાતમા વર્ષથી ચૌદ વર્ષ સુધી પોતાના છોકરાને નિશાળે મોકલવાં એવી માબાપોને ફરજ પાડી છે. ગરીબ છોકરાને મફત ભણાવે છે. ધર્મસંબંધી શિક્ષણ સરકારી ખરચે અપાય છે. આ કારણથી વાંચતાં-લખતાં ન આવડતું હોય એવો માણસ દેશમાં ક્વચિત્ જ મળે છે. તેમ વિદ્યાલયમાં ભણીને કેટલાક મોટા વિદ્વાન પણ થાય છે. બ્રાએ નામનો પ્રસિદ્ધ ખગોળવેત્તા આ દેશનો રહીશ હતો. એણે કેટલાક નવા તારા શોધી કહાડ્યા છે. ખગોળશાસ્ત્રમાં કુશળ હતો. તેની જોડે જ ચોતિષને પણ માનતો. ફળાદેશ ઉપર એની ઘણી શ્રદ્ધા હતી, ને શુકન-અપશુકન ઉપર પૂરો ભરોસો રાખતો.

વહેમના સંબંધમાં દેન્માર્કની સ્ત્રીમાં એક જાતનો વહેમ નોંધ કરવા જેવો છે. વસંત ઋતુની શરૂઆતમાં જ્યારે કોયલનો અવાજ સંભળાવા માંડે છે ત્યારે દરેક જુવાન છોકરી – વિશેષે કરીને ગામડાની – પોતાના હાથ ચૂમી લે છે અને કોયલને પૂછે છે કે, ‘કોયલ, કોયલ, હું ક્યારે પરણીશ.’ પક્ષી જેટલી વાર ‘કૂકૂ’ કરે તેટલા વરસનો વિલંબ લાગશે એમ સમજી તેઓ સંતોષ પામે છે. ડોસીઓ પણ કોઈકોઈ વાર એવી રીતે પૂછે છે કે, ‘કોયલ, કોયલ, અમે સંસારી ચિંતામાંથી ક્યારે છૂટીશું?’ કોયલ જેટલી વાર ‘કૂકૂ’ કરે તેટલાં વરસ પછી છુટકારો થશે એમ માની ધીરજ પકડે છે. ઉપલી જાતનો વહેમ બહુધા અભણ સ્ત્રીઓમાં હોય છે.

આ દેશના લોક નાર્વે ને સ્વીદનના લોકોને બહુ મળતા આવે છે. તેઓની પેઠે ધંધારોજગારમાં મહેનતની વહેંચણી કરતા નથી પણ સઘળું એક જ હાથે કરવાનો રિવાજ છે. આ કારણથી ઇંગ્લેન્ડ ને બીજા દેશ જેવા વેપારમાં આગળ પડતા થયા નથી, પણ હિંદુસ્તાનના લોકની પેઠે ઘણા પછાત રહી ગયા છે. દરિયાનું સુખ છે તેથી વેપારમાં આગળ પડવાની અનુકૂળતા છે. પણ કારીગરી વિના વેપાર શેનો કરે? અનાજ, ઇમારતી લાકડું, માછલાં ને ઢોરની પેદાશ ઠીક છે. આ દેશનાં ઢોર જોઈને રાજી થવાય છે. ઢોર ઘણાં પુષ્ટ રહે છે. કેમ કે તેમને ચારો પુષ્કળ મળે છે. એ જ કારણથી અહીંની ગાય જેટલું દૂધ દે છે તેટલું બીજા દેશની ગાય ભાગ્યે દેતી હશે. અહીંથી જથાબંધ માણસ ઇંગ્લેન્ડ જાય છે. ઇંગ્લેન્ડ અગ્નિરૂપ છે! તમામ દેશની પેદાશ હજમ કરી જાય છે!

ઉપસંહાર

કોલંબોથી નીકળી ચોથે દિવસે મુંબઈ બંદરે અમે પગ મૂક્યો. જે બિંદુથી અમારું પ્રદક્ષિણા ખાતે પ્રસ્થાન થયું હતું તે જ ઠેકાણે પાછું મળવું થયું. ચાદરના પડદા ઉપર જાદુઈ ફાનસના નવનવા દેખાવો આવી પસાર થાય છે તે

પ્રમાણે મારા મનના પડદા ઉપર દેશ-પરદેશની અનંત વસ્તુઓ એક પછી એક ઝડપબંધ આવી પસાર થવા લાગી. અહો! મન ક્ષણ વારમાં કેટલું દૂર દોડી જાય છે! હે પૃથ્વી! તારી પૃથુતાનો પાર કોણ પામી શકે એમ છે! જનમભર તારી સપાટી ઉપર ભટકનાર પ્રવાસી શું જોશે, શું લખશે, શું યાદ કરશે! લોક કહે છે કે, શેષ ઉપર તું રહી છે તો ભલભલા જોનારને પણ તારો શેષ રહી જ જવાનો. જાતજાતના પર્વતો, તરેહતરેહવાર ખીણો, મેદાનો, જંગલો, દ્વીપો, દ્વીપકલ્પો, નદી, નાળાં, સરોવરો, એ તમામ સર્વાંશે કોણ જોઈ શકે એમ છે! પક્ષીઓ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઊડે છે તેમ માણસ પોતાની શક્તિ અનુસાર તારા ચમત્કારો નિહાળી શકે છે. ને છેલ્લી વારે તારો અંત શોધતાં પોતાની અલ્પતાનો ખોળ કરે છે. ખાલી મગજને ઉપયોગી જ્ઞાનથી ભરી શકે છે. કૂવામાં રહેનાર દેડકાના જેવા સંકુચિત મનને વિસ્તૃત કરી શકે છે અને વિવિધ લોકના સમાગમમાં આવી પોતાનાં સ્વભાવ ને યોગ્યતાની ખરી તુલના કરવાને સમર્થ થાય છે. ભિન્નભિન્ન દેશની ખાસિયત ને રીતરિવાજથી વાકેફ થવું એ જ એક જાતની કેળવણી છે. પાંચે આંગળી સરખી હોતી નથી તેમ કેટલાક સુધરેલા કહેવાતા લોકમાં મનુષ્યના એવા નમૂના નજરે પડે છે કે, દુષ્ટમાં દુષ્ટ કહેવાતા લોક પણ તેની અપેક્ષાએ સાધુ કહેવાય. તેવી જ રીતે કેટલાક જંગલી લોકમાં એવા ભલા, દયાળુ ને પરોણાચાકરી કરનાર માલૂમ પડે છે કે, સુધરેલા લોકમાંથી તેને હારે બેસવાલાયક ભાગ્યે મળી આવે. તોપણ સામટી રીતે જોતાં અમુકઅમુક લોકમાં અમુકઅમુક ખાસ ગુણ દીઠામાં આવે છે. ઇંગલેન્ડના લોક સાહસિક, ઉદ્યોગી ને હિમ્મતબાજ છે, તેમ રીતભાતમાં કંઈક અતડા છે; સ્કોટલેન્ડના બહાદુર, કરકસરિયા ને વિદ્યાવિનોદી છે; આયરલેન્ડના સભ્ય પણ સ્વભાવે ઉતાવળા છે; ફ્રાન્સના મોજી, સુઘડ પણ કંઈક પતરાજીખોર ને જલદી ઉશ્કેરાઈ જાય એવા છે; નાર્વેના લોક ભલા ને કરકસરિયા છે. સ્વીડનના પંડિત થવાને યોગ્ય પણ તેજમાં મંદ છે. ડેન લોક સુલેહને ચાહનાર, બળવાન, પણ પૂર્વજોના સાહસને વીસરી જનાર છે; ડચ લોક કસાયેલા શરીરના ને પુષ્ટ છે; સ્વિસ લોક સાદા ને સ્વદેશ-પ્રીતિવાળા છે; ઇતાલીના લોક દેખાવડા, ચતુર પણ ગંદા, આળસુ ને કોતાબાજ છે.

આ પ્રમાણે જોયેલી સાંભળી વાતને યાદ કરતાં મુંબઈથી અમે ધરમપુર થઈ ગોંડળ આવી પહોંચ્યાં અને ત્યાં અમે અમારી ભૂપરિક્ષણની સમાપ્તિ કીધી. શાસ્ત્રમાં પૃથ્વીને ગાયનું રૂપ આપવામાં આવે છે. ગૌપ્રદક્ષિણાનું ને પૃથ્વીપ્રદક્ષિણાનું ફળ સરખું સાંભળ્યું છે. માટે ગોમંડળ (ગોંડળ) જે ગાયનું સૂચક છે તેની આસપાસ ફરી અમારી પરિક્ષમાના થયેલા ન્યૂનાધિક દોષનો પરિહાર કરી અમે સંતોષ માન્યો.

[‘ગોમંડળ પરિક્ષમ’, નંદકુંવરબા, ૧૯૦૨; ત્રીજી આવૃત્તિ, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૯

(સંકલન અને ભૂમિકા ભોળાભાઈ પટેલ)- માંથી]

કાવ્ય-આસ્વાદ

વળાવી બા આવી – ઉશનસુ

સુરેશ જોશી

રજાઓ દિવાળી તણી થઈ પૂરી ને ઘર મહીં
 દહાડાઓ કેરી સ્ખલિત થઈ શાંતિ પ્રથમની.
 વસેલાં ધંધાર્થે દૂર સુદૂર સંતાન નિજનાં
 જવાનાં કાલે તો, જનકજનની ને ઘર તણાં
 સદાનાં ગંગામાસ્વરૂપ ઘરડાં ફોઈ – સહુએ
 લખાયેલો કર્મે વિરહ મિલને તે રજનીએ
 નિહાળ્યો સૌ વચ્ચે નિયત કરી બેઠો નિજ જગા,
 ઉવેખી એને સૌ જરઠ વળી વાતે સૂઈ ગયાં.

સવારે ભાભીનું ભર્યું ઘર લઈ ભાઈ ઊપડ્યા,
 ગઈ અર્ધી વસ્તી, ઘર થઈ ગયું શાંત સઘળું,
 બપોરે બે ભાઈ અવર ઊપડ્યા લેઈ નિજની
 નવોઢા ભાર્યાઓ પ્રિયવચનમંદસ્મિતવતી,
 વળાવી બા આવી નિજ સકલ સંતાન કમશઃ,
 ગૃહવ્યાપી જોયો વિરહ, પડી બેસી પગથિયે.

(‘પ્રસૂન’, ૧૯૫૫-માંથી)

આપણામાંનાં ઘણાંના જીવનમાં અસાધારણ પ્રસંગો તો બહુ થોડા આવે છે. આપણું જીવન અનેક નાનાં સુખદુઃખોનું બનેલું છે. એના તાણાવાણાથી જ આપણા જીવનનું પોત વણાય છે. એવો જ એક સાવ સાધારણ ને પરિચિત કુટુંબીઓના જુદા પડવાનો પ્રસંગ અહીં નિરાડમ્બરી રીતે રજૂ થયો છે. આ નિરાડમ્બરને કારણે જ એની વેદના વધુ વેધક બને છે તે આ કાવ્યની ખૂબી છે.

આજીવિકા રળવા દૂરદૂર વેરાઈ ગયેલા દીકરાઓ અને એમની વહુવારુઓ દિવાળી જેવા સપરમા દિવસોમાં ઘરે આવ્યાં છે; શિશુના કલ્લોલથી સૂનુંસૂનું ઘર ગાજી ઊઠે છે. ઓરડાની દીવાલો સાથે અથડાઈને પાછી વળતી હવાના નિઃશ્વાસ સિવાય જે ઘરમાં બીજો શબ્દ સંભળાતો નહોતો તે ઘરમાં બંગડીનો રણકાર, ઝાંઝરનો ઝણકાર, બાળકોનો કલશોર, મોટેરાંઓની વાતના તડાકા – આ બધું ઘરને ખચી દે છે; સ્નેહ અને વાત્સલ્યની હૂંફ વાતાવરણમાં વ્યાપી જાય છે. જીવનના તાણાવાણા વણાતા જાય છે ને સુખી સંસારની સુન્દર ભાત ઊપસી આવવાની તૈયારીમાં જ છે ત્યાં વિયોગ ચોરપગલે આવીને વચ્ચોવચ પોતાનું આસન પાથરીને બેસી જાય છે.

વિયોગનો વેધ લાગતાંની સાથે જ એની શ્યામ છાયા બોલાતા શબ્દો ને કલશોર ઉપર જાણે છવાઈ જાય છે. વિયોગની અકળ વેદનાના ભારથી શબ્દો જાણે મૌનને તળિયે જઈને બેસે છે ને એ રીતે આ ઘરમાં મિલન પહેલાંની જે શૂન્યતા હતી તે ફરી વિસ્તરતી અનુભવાય છે. બોલાતા એ શબ્દોની વચ્ચે, સંઘાતી બે દષ્ટિની વચ્ચે એ શૂન્યતાનો જુવાળ ઘૂઘવી ઊઠે છે. આથી શબ્દ બોલવાની હિંમત ચાલતી નથી, દષ્ટિ ઉઠાવવાની હામ નથી રહેતી. કવિ વિયોગની આગલી રાતનું સુરેખ મર્મસ્પર્શી ચિત્ર આંકે છે :

લખાયેલો કર્મે વિરહ મિલને તે રજનીએ

નિહાળ્યો સૌ વચ્ચે નિયત કરી બેઠો નિજ જગા,...

છેલ્લી વાર બધાં ભેગાં બેઠાં છે – પિતામાતા, ગંગાસ્વરૂપ ફોઈ (જેને કદાચ વૈધવ્ય પછીથી આ ઘરનો જ આશ્રય લેવાનો રહ્યો છે!), દીકરાઓ ને તેમનું કુટુંબ – પણ એ બધાંની ભેગો વિરહ પોતે પણ ગોઠવાઈ ગયો છે! પણ વૃદ્ધોએ આ પહેલાં આવા ઘણા વિરહો વેઠ્યા છે એટલે એને ઉવેખવાની હામ એઓ જ ભીડે છે; ને નિરર્થક, કશા મહત્ત્વ વિનાની, કાંઈ ને કાંઈ વાતો ચાલુ રાખીને ધસ્યા આવતા નિસ્તબ્ધતાના જુવાળને ખાળવા મથી રહે છે :

ઉવેખી એને સૌ જરઠ વળી વાતે સૂઈ ગયાં;...

નિષ્ફળ જવા નિર્માયેલા પ્રયત્નમાં જ કેવી કરુણતા રહેલી છે?

આમ આખરે સવાર થયું. પંખીઓનો ટહુકાર બહાર તો થયો પણ ઘરમાં બાળકોનો ટહુકો થયો નહીં. મોટાભાઈ ને ભાભી પોતાનાં બાળકોને લઈને મોંસૂઝણું થાય તે પહેલાં ચાલ્યાં ગયાં! આમ સૂરજ ઊગતાં તો ઘર અર્ધું ખાલી થઈ ગયું. પછી તો વિરહના ચક્રવર્તીપણાની આશ વિસ્તરવા જ લાગી. બાને એક જ કામ રહ્યું – બાકીનાં બધાંને વદાય કરવાનું. તરતના પરણેલા બે ભાઈઓની નવી વહુઓનું કવિ એક સરસ સમાસ યોજીને આપણાં મનઃચક્ષુ સમક્ષ તરવર્યા કરે એવું ચિત્ર આંકી દે છે : ‘પ્રિયવચનમંદસ્મિતવતી’. મલાજાને કારણે પ્રિય સાથે ધીમે અવાજે વાત કરતી, મર્યાદાને કારણે ખડખડાટ હસતી નહીં પણ સ્મિત ધારણ કરતી એ બે વહુઓ પણ આખરે ગઈ. એમને વિદાય કરીને જ્યારે સૂના ઘરમાં બા આવી ત્યારે જાણે વિજય પામેલા વિરહને ચરણે એ ફસડાઈ પડી.

છેલ્લી પંક્તિમાં વિરહની વ્યાપકતાને કવિએ લાઘવપૂર્ણ પણ મૂર્ત રૂપે આલેખી છે; ને આપણે પણ છેલ્લી પંક્તિને પગથિયે રૂંધાયેલે હૈયે ફસડાઈ પડીએ છીએ.

– સુરેશ જોષી

(વિશ્વમાનવ ૩/૧૯૫૮; ‘ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ’, સુરેશ જોષી, ૧૯૬૨, બીજી, પાર્શ્વ, અમદાવાદ, ૨૦૦૧)

‘ચીન’ની લોકકથા

ત્રણ પિતૃઓ વચ્ચે

અનુ. હસુ યાશિક

ચીનમાં હુ નામનો કસ્ટમનો નાનો એવો અધિકારી હતો. એના પિતાની તો ઉત્કટ ઇચ્છા હતી કે હુ બેઈજિંગ જાય, ઉચ્ચ અભ્યાસ કરે અને કસ્ટમ ખાતાનો મોટામાં મોટો અધિકારી બને!

પરંતુ બિચારા હુમાં ઉચ્ચ અભ્યાસ કરવાની શક્તિ ન હતી. બહુ મોટો અધિકારી બનવાની એની પોતાની તો કોઈ ઇચ્છા પણ ન હતી. એણે તો પિતાનું મૃત્યુ થતાં જ ભણવાનું છોડી દીધું અને કસ્ટમખાતામાં જે નાની એવી નોકરી મળી તે સ્વીકારી લીધી.

હુને પોતાને તો પોતાની નોકરીથી પૂરો સંતોષ હતો. એને જે કંઈ પગાર મળતો હતો તે એના માટે પૂરતો હતો. પત્ની સાથે એ આનંદથી જીવન પસાર કરતો હતો. એની જેટલી આશાઓ હતી, અપેક્ષાઓ હતી તે બધી જ પૂરી થઈ ગઈ હતી ને એનો એને સંતોષ હતો.

એક વખત હુની પત્ની માંદી પડી.

હુએ એને દવા આપી અને ઊંઘાડી દીધી. પત્નીને નિદ્રા આવી એટલે હુ પણ પોતાની પથારીમાં આવ્યો અને આરામથી ઊંઘી ગયો.

કેટલોક સમય પસાર થઈ ગયો.

હુ ઊંઘમાં જ હતો. એ પડખું ફર્યો. પરંતુ એના ઓશીકા પર જ બીજી વ્યક્તિનું માથું પણ ટેકવાયેલું હતું એથી હુ ઊંઘમાંથી જાગી ગયો.

હુને લાગ્યું કે એની માંદી પત્નીની ઊંઘ ઊડી ગઈ હશે ને પછી એકલા નહીં ગમ્યું હોય, એથી પોતાની બાજુમાં આવીને સૂઈ ગઈ હશે. આથી હુ અર્ધ ઊંઘમાં જ આંખો બંધ રાખીને બોલ્યો.

‘આવ ળાલી! થોડી નજીક આવ. એકલાં ઊંઘ નથી આવતીને તને! મારું પણ એવું જ છે. હું પણ તને જ યાદ કરતો-કરતો થોડી વાર પહેલાં જ ઊંઘમાં પડ્યો.’

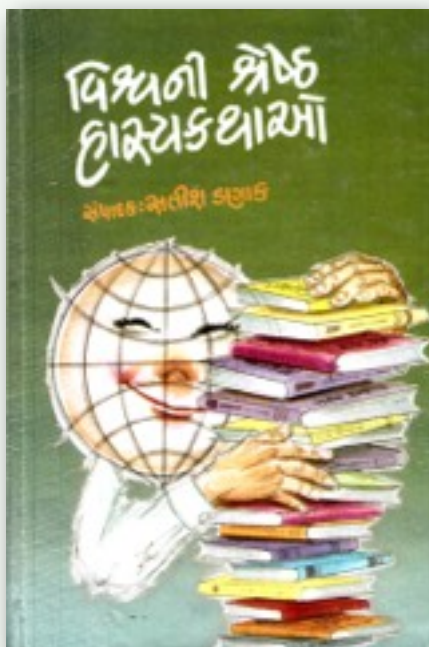
‘એય ગાંડુ!’ હુના ઓશીકા પરના માથાએ કહ્યું; ‘તું શું બકે છે? હું કંઈ તારી પત્ની નથી.’

હુની રહીસહી ઊંઘ ઊડી ગઈ.

એ બોલ્યો :

‘તો તમે કોણ છો?’

‘તારો બાપ!’ માથું બોલ્યું.

‘મારો બાપ?’ હુ ગભરાયો; ‘એ તો મરી ગયા છે.’

‘હું જ તારો મરેલો બાપ છું.’

હુ ગભરાયો. એ બેઠો થઈ ગયો.

બારીમાંથી ચન્દ્રનો પ્રકાશ પથારી પર પડતો હતો. હુએ જોયું તો એની બાજુમાં હાડપિંજર સૂતું હતું. એની ભયંકર ખોપરી હુના ઓશીકા પર હતી.

હુ થરથર કંપવા લાગ્યો ને બોલ્યો :

‘તમે? મારા પિતા? તમારું તો મૃત્યુ થયું છે ને તમે કેવી રીતે અહીં આવ્યા?’

‘પિતૃનું પ્રેત બનીને.’

‘તમારી એવી તે કઈ વાસના અધૂરી રહી ગઈ કે તમે પ્રેત બનીને આવ્યા?’

‘તેં મારી ઇચ્છા અધૂરી રાખી.’

‘કઈ ઇચ્છા?’

‘બેઈજીંગનું ઉચ્ચ ભણતર પૂરું કરવાની અને કસ્ટમના મોટા અધિકારી બનવાની.’

‘પણ મારી ઇચ્છા ભણવાની નથી ને મને જે નોકરી મળી છે એનો મને સંતોષ છે!’

‘પણ મને નથી દીકરા મારા!’ હુના મૃત પિતાના પ્રેતે કહ્યું : ‘તું જ્યાં સુધી મારા મનની ઇચ્છા પૂરી નહીં કરે ત્યાં સુધી મારો મોક્ષ થવાનો નથી ને હું પ્રેત થઈને ભટકતો રહીશ.’

‘તો હું એમાં શું કરું?’

‘કેમ શું કરું કહે છે? તારે જ તો મારી અધૂરી ઇચ્છા પૂરી કરવાની છે અને મને પ્રેતયોનિમાંથી મુક્ત કરાવવાનો છે. તું આ નોકરી છોડી દે ને ઊપડી જા બેઈજીંગ ભણવા માટે. ભણતર પૂરું કર. ડિગ્રી લે. ને પછી મારી ઇચ્છા હતી તે પ્રમાણે કસ્ટમ ખાતાનો મોટો અધિકારી બન.’

‘પણ મારે ભણવું નથી ને મોટો અફસર પણ નથી થવું. હું તો જે છું એમાં સુખી છું.’

‘પણ હું એથી સુખી નથી એનું શું? તું મારો દીકરો છે ને દીકરાની ફરજ છે કે બાપની ઇચ્છા પૂરી કરી. તું હાલ અબઘડી જ ચાલતો થા બેઈજીંગ! ભણતર પૂરું કર. તું જો એમ નહીં કરે તો હું તને સુખે ઝંપવા નહીં દઉં. તારું ધનોતપનોત કાઢી નાખીશ. તને ખબર છે, તારી બૈરી કેમ માંદી પડી? એને મેં જ માંદી પાડી છે. અને તું જો મારી વાત નહીં માને અને મારી ઇચ્છા પૂરી નહીં કરે તો તારી માંદી બૈરી સવારનો સૂરજ નહીં જુએ. એને હું જ ભરખી જઈશ. તારે તારો સંસાર સુખી રાખવો હોય, બૈરીને જીવતી રાખવી હોય તો ઘડીભરનો વિલંબ કર્યા વગર બાંધ સામાન અને તારા ગધેડા પર સવાર થઈને પહોંચી જા બેઈજીંગ!’

હુ અકળાયો.

હવે કરવું શું?

બાપને ખૂબ સમજાવ્યા, કાકલૂદી કરી પરંતુ એ ન માન્યા. લાચાર બનીને હુએ પોતાનો સામાન બાંધ્યો અને ગધેડા પર સવાર થઈને બેઈજીંગ જવા રવાના થયો.

એ હજુ તો એક માઈલ પણ આગળ નહોતો ગયો કે કોઈ પાછળથી એના જમણા ખભા પર ચડી બેઠું ને હુનો કાન આમળીને કહેવા લાગ્યું,

‘આમ ક્યાં ચાલ્યો પોતરા! તારે બેઈજંગ નથી જવાનું. તારા ગધેડાને આ ડાબા મારગે વાળી દે અને પહોંચી જા ચાર નદીઓના સંગમના સ્થાને. ત્યાં ટ્રેગનની ગુફા છે. એમાં પુષ્કળ ધન છે. એ તું લઈ લે અને આખી જિંદગી જલસા કર.’

‘તમે કોણ છો?’ હુએ પૂછ્યું.

‘મને ના ઓળખ્યો? હું તારા બાપનો બાપ. તારો દાદો છું. ને તારે મારા જીવને ગતે કરવા માટે જ ચાર નદીના સંગમે જવાનું છે ને ટ્રેગનના ધનનો વારસો લેવાનો છે.’

‘પરંતુ મારા પિતાની આજ્ઞા છે કે મારે બેઈજંગ જવું અને અધૂરો અભ્યાસ પૂરો કરવો. તો જ એમની છેલ્લી ઇચ્છા પૂરી થાય અને તે પ્રેતયોનિમાંથી મુક્ત થાય!’

‘એની આજ્ઞા તારે માનવાની નથી. હું તારો દાદો છું. અને મારો જીવ પણ અવગતે ગયો છે. મેં મારી આખી જિંદગી ચાર નદીના સંગમે આવેલા ટ્રેગનની ગુફા શોધવામાં વીતાવી. અનેક પ્રકારની સાધના કરી. સાહસો કર્યા. ને તે પછી અંતે મને તે સ્થળ મળ્યું. ગુફા મળી. ટ્રેગનને પ્રસન્ન કર્યો અને એનું ધન મેળવ્યું. પરંતુ એ લેવા-ભોગવવા હું જીવતો ન રહ્યો. આથી મેં મારા દીકરાને, એટલે કે તારા બાપને એ ધન લેવા કહ્યું, પરંતુ એ ન માન્યો ને મને પ્રેતયોનિમાં જ ભટકતો રાખ્યો. એટલે તો મેં એનો ભોગ લીધો ને એ યુવાનવયે મરી ગયો. બોલ, તારે શું જોઈએ? મોત કે અખૂટ ધન?’

‘પરંતુ મારા બાપની ઇચ્છા તો...’

‘તારો બાપ તો મૂરખ છે પોતરા! વગર ભણ્યે જ આટલું અખૂટ ધન મળતું હોય પછી ભણવું શા માટે? ને તને તો ભણવું ગમતું નથી. તું મારો મોક્ષ થાય એ માટે જો ચાર નદીના સંગમે નહીં જાય તો હું તને મારી નાખીશ. બોલ તારે શું કરવું છે?’

હુ ખરો સલવાયો.

હવે કરવું શું?

દાદાના પ્રેતે એટલો તો ડરાવ્યો, ધમકાવ્યો કે હુને માટે બીજો રસ્તો જ ન રહ્યો. એણે પોતાના ગધેડાને ચાર નદીના સંગમ બાજુ વાળ્યું.

એ સાથે જ હુના બીજા ખભા પર બાપનું પ્રેત ચડી ગયું અને ધમકાવવા લાગ્યું.

‘તું મારું કહેવું નથી માનતો? જા બેઈજંગ, નહીં તો...’

‘પણ તમારા બાપ તો મને ચાર નદીના સંગમે જવાનું કહે છે.’ હુ બોલ્યો.

‘એ તો કહે!’ બાપના પ્રેતે કહ્યું : ‘એમની તો આખી જિંદગી છૂપા ધનને શોધવાનાં ફાંફાં મારવામાં ગઈ. એવું ધન તે કંઈ ધન છે? અને વિદ્યા-અધિકાર ન હોય પછી કેવળ ધન હોવાથી શું વળે? તું મારું કહ્યું માન અને તારા ગધેડાને બેઈજંગના માર્ગે વાળ; નહીં તો હું તારો કાન કરડી ખાઈશ.’

હુ થથરી ગયો.

એણે ગધેડાને ફરી બેઈજંગના માર્ગે વાળ્યું.

એ સાથે બીજા ખભા પર બેઠેલા દાદાએ હુનો કાન જ કરડી ખાધો અને કહ્યું,

‘અલ્યા મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન? તારા બાપનો પણ હું બાપ છું. તારે મારી જ ઇચ્છા પૂરી કરવાની છે.’

હુના કાનમાં બુઢ્ઢા પ્રેતના દાંત ખૂંપી ગયા.

એણે ગધેડાને ચાર નદીના સંગમે વાળ્યો.

એ સાથે જ હુના બન્ને ખભા પર બેઠેલા બે ભૂત એકબીજા સાથે લડવા લાગ્યા. હુના બાપનું પ્રેત કહે,

‘અરે, આ દીકરો મારો ને તમારી ઇચ્છા પૂરી કરે? એ તો બેઈજાંગ જશે, ભણશે ને પછી મોટો અધિકારી બનશે!’

‘જા રે જા!’ બાપના બાપનું પ્રેત બોલ્યું; ‘મારો વંશજ શું કોઈની નોકરી કરશે? તો તો મારી સાધના શા કામની? ડ્રેગનના અખૂટ ધનના વારસાનો શો અર્થ! મારો પૌત્ર તો ડ્રેગનના વારસાના ધનથી કંઈક ભણેલાને નોકરીએ રાખશે.’

આમ ચડસા-ચડસી કરતા બન્ને ભૂત બાખડવા લાગ્યા. એકબીજાની ખોપરીએ બટકા ભરવા લાગ્યા. ખોપરીનાં હાડકાં ખખડવાં લાગ્યાં.

આથી ગધેડો ભડક્યો!

હુ પથરાળ જમીન પર પટકાયો. એનું માથું ફૂટ્યું. ગધેડો તો ભડકીને ભાગી ગયો! બે પ્રેત ખુન્નસથી લડવા લાગ્યા.

એમાં ત્રીજું પ્રેત હતું.

હુએ કણસતા પૂછ્યું :

‘તમે કોણ?’

‘હું તારા દાદાનો બાપ! તારો પ્રપિતામહ!’

‘તમે પણ પ્રેત થયા છો?’

‘હા.’

‘કેમ?’

‘મેં સુંદર એવી હાઈ-નુ સાથે લગ્ન કરેલાં. પરંતુ હું જ્યારે શયનાગારમાં પ્રવેશતો હતો ત્યારે જ મારા પર ખંજરથી હુમલો થયો ને મારું મોત થયું. મારા દીકરા એટલે કે તારા દાદાનાં લગ્ન હાઈ-નુના ભાઈની દીકરી સાથે મારે કરવાં હતાં. પરંતુ એ ન માન્યો. મારી ઇચ્છા તૃપ્ત ન થઈ ને હું પ્રેત થયો. તારે આ બે જણથી ડરવાની જરૂર નથી. હું તને કહું ત્યાં તારે જવાનું છે!’

હુને લાગ્યું કે મામલો વધારે પેચીદો બન્યો છે. બધાથી છૂટવા એ કણસતો ઊભો થયો. માથાના ઘાને ગણકાર્યા વગર જ એ બેઠો થયો અને મુઠ્ઠી વાળી ભાગવા લાગ્યો.

આથી ત્રણે પ્રેત હુની પાછળ પડ્યાં.

દરેક ભૂત પોતાની તરફ ખેંચતું હતું. હુ ત્રણેની પકડથી છૂટવા મથ્યો. ઘૂમરી ખાતો ભાગવા મથ્યો. પરંતુ ત્રણ પેઢી એના ગળે વળગેલી.

– એની પકડથી બિચારો હુ કેમ છૂટે?

(‘વિશ્વની શ્રેષ્ઠ હાસ્યકથાઓ’, સંપા. સતીશ ડણાક, શબ્દલોક પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૨૦૦૨)

લેખ

હે ભગવાન! વક્તાની રક્ષા
કરજે અને મારી પણ

નગીનદાસ સંઘવી

પ્રવચનો, સેમિનારો, ભાષણબાજીનો જમાનો આવ્યો છે અને કેટલીક સંસ્થાઓ તો માત્ર પ્રવચનો યોજવા માટે જ સ્થાપવામાં આવે છે. દરેક ક્ષેત્રના આગેવાનો, ખાસ કરીને રાજકારણી આગેવાનો ભાષણબાજી માટે જાણીતા હોય છે અને લાગ મળે ત્યારે પ્રવચનો ઠોકી દેવા માટે આતુર હોય છે. અન્ય ભાષાઓની ખબર નથી, પણ ગુજરાતી ભાષામાં તો પ્રવચનો ફટકારીને આજીવિકા રળનાર વક્તાઓની સંખ્યા અને લોકપ્રિયતા વધતી જાય છે.

આવાં ઘણાં ખરાં પ્રવચનોમાં કેટલાક શ્રોતાઓ ઝોકે ચડી જતા હોય છે. વક્તા મોટેમોટેથી બરાડતા હોય છે ત્યારે પણ એકાદ ઝોકું ખેંચી કાઢનાર શ્રોતાઓની સંખ્યા નાનીસૂની નથી. લોકો પ્રવચનો કે ચર્ચાઓ દરમિયાન શા માટે ક્યારેક અને કેટલા પ્રમાણમાં ઝોકે ચડી જાય છે તેનો અતિશય રસપ્રદ નિબંધ દસેક વર્ષ અગાઉ કેનેડાના એક વૈજ્ઞાનિક સામયિકમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો. ભારતના ખ્યાતનામ અખબાર હિન્દુએ તાજેતરમાં તેનું પુનર્મુદ્રણ કર્યું છે. આ વિષય થોડો રમૂજી છે અને થોડો ગંભીર પણ છે, કારણ કે પ્રવચનો, કથાઓ, ચર્ચાસભાઓ દરમિયાન લોકોને વધારે સારી ઊંઘ શા માટે આવે છે તે જાણવું અતિશય રસપ્રદ પણ છે અને આવી ઝોકાબાજીના નિવારણ માટેના ઉપાયો પણ સૂચવવામાં આવ્યા છે.

સંશોધનકર્તાએ નોંધ્યા પ્રમાણે પંદરથી વીસ મિનિટ કરતાં વધારે લાંબો વખત એકધારું કે એક વ્યક્તિનું સંભાષણ સાંભળવાનું શક્ય નથી. તેથી થાકેલું મગજ આરામ લેવા માટે ઊંઘનો ઉપયોગ કરે છે. ભારતમાં આકાશવાણી દ્વારા કરવામાં આવેલા એક સર્વેક્ષણમાં જાણવા મળ્યું તેમ સામાન્ય રીતે લોકો ૧૪ મિનિટ કરતાં વધારે લાંબો વખત એકની એક વાત સાંભળી શકતા નથી અને સાંભળતા પણ નથી, તેથી આકાશવાણીએ પોતાનાં સંભાષણો માટે ૧૪ મિનિટનો સમય ઠરાવ્યો હતો. બેસવાની સગવડ આરામદાયક હોય છે. સારું અને રુચિકર ભોજન મળ્યું હોય અથવા વક્તા એકધારા અવાજે બોલતો હોય તો ઝોકે ચડી જનારની સંખ્યામાં વધારો થાય છે. ભાષણ વધારે પડતું લાંબું ચાલે અથવા શ્રોતાને વાત કે વિષય સમજવો

અઘરો હોય તો પણ ઊંઘનારની સંખ્યા વધે છે. શ્રોતાઓ પોતાની વાત સાંભળે તેવી ઇચ્છા ધરાવનાર વક્તાએ વધારે પડતાં લાંબાં ભાષણો કરવાનું ટાળવું જોઈએ.

ઇંગ્લેન્ડની પાર્લામેન્ટમાં ઉમરાવ સભામાં ઘણાં વર્ષોથી એક વાત સ્વીકારી લેવામાં આવી છે કે મુદ્દાસર વાત કરનાર વક્તા પોતાની વાત વીસ મિનિટમાં કરી શકે છે. વીસ મિનિટ કરતાં વધારે બોલનાર માણસ કેવળ બડબડાટ કરીને અથવા એકનો એક મુદ્દો ફરી-ફરી રજૂ કરીને શ્રોતાઓનો સમય બગાડે છે.

અમેરિકાના પ્રોફેસર વુડ્રો વિલ્સન પ્રવચન માટે આમંત્રણ આપવા આવે તેને હંમેશાં પ્રવચનનો સમય પૂછી લેતા. પંદર-વીસ મિનિટ બોલવાનું હોય તો મને તૈયારી માટે અઠવાડિયાનો સમય જોઈએ. લાંબું, એકાદ કલાક બોલવાનું હોય તો તૈયારીની કશી જરૂર નથી. તેવું પોતે કહેતા. આપણા દેશમાં ટૂંકાં, મુદ્દાસર ભાષણો કોઈ કરતું નથી અને તેથી આપણા શ્રોતાઓએ ઝોકાં ખાવાં પડે છે. જગતનાં સર્વોત્તમ પ્રવચનો હંમેશાં અતિશય ટૂંકાં હોય છે. જગતના શ્રેષ્ઠ વક્તા ગણાતા પેરિક્લિસનાં ભાષણો આઠ-દસ મિનિટથી લાંબાં હોતાં નથી. અમેરિકાના સંત-પ્રમુખ અબ્રાહમ લિંકનનું જગતમાં શ્રેષ્ઠતમ ગણાતું મેટીસ બર્ગ પ્રવચન માત્ર ચાર મિનિટનું છે, પણ તેનું છેલ્લું વાક્ય, 'લોકશાહી એટલે લોકોનું, લોકો માટેનું અને લોકો વડે ચાલતું રાજ્ય.' આખી દુનિયામાં વારંવાર બોલાય છે. ભગવાન બુદ્ધનાં પ્રવચનો અતિશય ટૂંકાં ટચ હોય છે. કંટાળેલા શ્રોતાઓ એને બેસાડી દેવા માટે તાળીઓ પાડે તે પહેલાં વક્તાએ ખસી જવું જોઈએ.

ગુજરાતમાં કેટલાક વક્તાઓ તાળીઓ ઉઘરાવે છે અને શ્રોતાઓ પાસેથી દાદ અને માનની અપેક્ષા રાખવાની મૂર્ખાઈ બોલી બતાવે છે. માન માગવું પડે તેના જેવું અપમાન બીજું હોઈ શકે નહીં. લાંબું બોલવું જ પડે તેવી સ્થિતિ હોય તો વક્તાએ ભાષણની વચ્ચે વિષયાંતર કરવા માટે હસી-મજાકનો, સંગીતનો વપરાશ કરવો જોઈએ તેવી સલાહ આ વિષયના ચીની-જાપાની વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીઓએ આપી છે. શ્રોતાઓની ધીરજનો અંત આવી જાય તેવા વક્તાઓ લોકપ્રિયતા હાંસલ કરી શકતા નથી. વક્તાની વાણીનો પ્રવાહ બદલાય, મુખ્ય વિષયને અનુરૂપ હોય તેવા વિષયાંતરો થાય તો લોકોને ઊંઘ આવતી નથી. ઋગ્વેદમાં દેવની સ્તુતિની એક કડી એવી પણ છે કે હે ભગવાન! વક્તાની રક્ષા કરજે અને મારી પણ રક્ષા કરજે. આના આધારે લોકોને કંટાળો આપનાર વક્તાઓ જૂના જમાનાથી આજની ઘડી સુધી શ્રોતાને પજવતા રહ્યા છે તેવું કહી શકાય. એક સુભાષિતમાં જેને કોઈ શ્રોતા સાંભળવા તૈયાર ન હોય તેવા વક્તાને નાગા બાવાઓના દેશમાં રહેનાર ધોબી સાથે સરખાવ્યો છે. (નગ્નક્ષપણકે દેશે, રજકઃ કીં કરિષ્યતી.)

(દિવ્યભાસ્કર, રવિવાર, ૬.૧૦.૨૦૧૯)

એકત્ર ઈ-બુક્સ

ગુજરાતીનાં સ્મરણીય પુસ્તકોની

રમ્ય અને સંતર્પક ઈ-બુક શ્રેણી

અગ્નિકુંડમાં ઊગેલું ગુલાબ । નારાયણ દેસાઈ
અપરાજિતા । પ્રીતિ સેનગુપ્તા
અમાસના તારા । કિશનસિંહ ચાવડા
અમૃતા । રઘુવીર ચૌધરી
અરધી સદીની વાચનયાત્રા - ૧- ૪ । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
અલગારી રખડપટ્ટી । રસિક ઝવેરી
અશ્રુઘર । રાવજી પટેલ
આપણો ઘડીક સંગ । દિગ્વીશ મહેતા
કંકાવટી । ઝવેરચંદ મેઘાણી
કુરબાનીની કથાઓ । ઝવેરચંદ મેઘાણી
ખરા બપોર । જયંત ખત્રી
ખાંભીઓ જુહારું છું । ઝવેરચંદ મેઘાણી
ગાંધીજીની જીવનયાત્રા । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ગિજુભાઈની બાળવાર્તાઓ । ગિજુભાઈ બધેકા
ગીતામંથન । કિશોરલાલ મશરૂવાળા
જન્મન્તિકે । સુરેશ જોષી
જીવનનું પરોઢ । પ્રભુદાસ ગાંધી
જેલ ઓફિસની બારી । ઝવેરચંદ મેઘાણી
તિબેટના ભીતરમાં । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ત્યારે કરીશું શું? । લિયો ટોલ્સ્ટોય
દિવ્યચક્ષુ । રમણલાલ વ. દેસાઈ
પન્થિની । કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી
પૂર્વાલાપ । કાન્ત - મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ
બાપુની છબી । કાકા કાલેલકર
બારીબહાર । પ્રહલાદ પારેખ
ભજનાંજલિ । કાકા કાલેલકર
ભારેલો અગ્નિ । રમણલાલ વ. દેસાઈ
ભવનું ભાતું । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ભેદની ભીંત્યુંને ભાંગવી । મનુભાઈ પંચોળી
મારા ગાંધીબાપુ । ઉમાશંકર જોષી
મારી હકીકત । નર્મદ
મોરનાં ઈંડાં । કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી
રખડુ ટોળી । ગિજુભાઈ બધેકા
રવીન્દ્રનાથની રત્નકણિકાઓ । નગીનદાસ પારેખ
વાચનયાત્રાનો પ્રસાદ । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
વિદિશા । ભોળાભાઈ પટેલ
દ્વિરેફની વાતો - ભાગ ૧ । રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક
વેવિશાળ । ઝવેરચંદ મેઘાણી
શીંગડાં માંડતાં શીખવશું । મનુભાઈ પંચોળી
શું શું સાથે લઈ જઈશ હું? । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
સત્યના પ્રયોગો । મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી
સરસ્વતીચંદ્ર - ભાગ - ૧ । ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

સર્વોદય । મોહનદાસ ગાંધી
સાત વિચારયાત્રા । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
હાર્ય-માળાનાં મોતી । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
હિંદ સ્વરાજ । મોહનદાસ ગાંધી
અવતરણ । સં. રમણ સોની
સમુડી । યોગેશ જોષી
અરૂપસાગરે રૂપરતન । યજ્ઞેશ દવે
અવલોકન-વિશ્વ । સં. રમણ સોની
અસ્તિ । શ્રીકાન્ત શાહ

સુરેશ જોષીનું સાહિત્યવિશ્વ - શ્રેણી

ઈદમ્ સર્વમ્ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
અહો બત કિમ્ આશ્ચર્યમ્ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
રમ્યાણિ વીક્ષ્ય (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પ્રથમ પુરુષ એકવચન (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
ઈતિ મે મતિ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પશ્યન્તિ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
વિદ્યાવિનાશને માર્ગે (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
આત્મનેપદી (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પ્રત્યંચા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ઈતરા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
તથાપિ (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
પરકીયા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ઉપજાતિ (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ગૃહપ્રવેશ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
બીજી થોડીક (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
અપિ ચ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
એકદા નૈમિષારણ્યે (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
વિદુલા (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
કથાયક (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
છિન્નપત્ર (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
મરણોત્તર (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
કિંચિત્ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
કથોપકથન (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
કાવ્યચર્યા (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
શૃણ્વન્તુ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
અરણ્યરુદન (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
ચિન્ત્યામિ મનસા (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
અષ્ટમોઅધ્યાય (વિવેચન) । સુરેશ જોષી

www.ekatrafoundation.org અને ekatra.pressbooks.pub

ઉપર ક્લિક કરતાં જ પુસ્તકોની આ રમ્ય ને સંતર્પક દુનિયામાં પ્રવેશ કરી શકાશે.

‘એકત્ર’નો ગ્રંથ-ગુલાલ

સુરેશ હ. જોષી (જ. ૩૦-૫-૧૯૨૦, અવ. ૬-૯-૧૯૮૬) ગુજરાતી સાહિત્યની એક અનોખી પ્રતિભા હતા.

વી-ગ્રંથ

‘એકત્ર’ના વી-ગ્રંથોમાં અમે પુસ્તકની માત્ર સામગ્રી(Text) જ પ્રગટ કરવાને બદલે વાચકને એમાં યોગ્ય રીતે પ્રવેશ કરાવીએ છીએ. શરૂઆતમાં પુસ્તકનું સચિત્ર આવરણ (cover) તેમજ લેખકનો ફોટોગ્રાફ, અને એ પછી લેખક અને પુસ્તકના ટૂંકા, સરળ પરિચયો પણ મૂકીએ છીએ – જેથી વાચક માટે એ રસપ્રદ બની રહે.

કોઈપણ સાહિત્યમાં જુદીજુદી શક્તિવાળા અનેક લેખકો હોવાના, કેટલાક વિશેષ પ્રભાવશાળી પણ હોવાના; પરંતુ, આખા સાહિત્યસમયમાં પરિવર્તન આણનારા તો સદીમાં એકબે જ હોવાના – સુ.જો. એવા એક યુગવર્તી સાહિત્યકાર હતા.

એમનો જન્મ દક્ષિણ ગુજરાતના વાલોડમાં. નજીકના સોનગઢના વનવિસ્તારમાં એ ઊછર્યા. એ પ્રકૃતિના સૌંદર્યની, એની રહસ્યમયતાની એમના સર્જકચિત્ત પર ગાઢ અસર પડી.

મુંબઈથી એમ.એ. થઈને પછી કરાંચીમાં, વલ્લભવિદ્યાનગરમાં અધ્યાપન કર્યું. પણ એમની લાંબી કારકિર્દી (૧૯૫૧-૧૯૮૧) તો વડોદરાની મ. સ. યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતીના પ્રોફેસર તરીકે રહી. વડોદરા જ એમની ઉત્તમોત્તમ સાહિત્યપ્રવૃત્તિનું થાનક બન્યું.

સુરેશ જોષીએ વિશ્વભરના સાહિત્યનો વિશાળ અને ઊંડો પરિચય કેળવ્યો. એ સમય પશ્ચિમનાં ચિંતન અને સાહિત્યમાં આધુનિકતા-modernityનો હતો. એના પરિશીલનદ્વારા પરંપરાગત ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રવાહને એમણે, પ્રભાવક લેખનથી આધુનિકતાવાદી આંદોલનની દિશામાં પલટયો. સતત લખતા રહીને એમણે પોતાના વિવેચન દ્વારા અને ‘ક્ષિતિજ’ વગેરે ૬ જેટલાં સામયિકો દ્વારા નવા યુગની મુદ્રા રચી; કવિતા-વાર્તા-નવલકથા-વિવેચનનાં અનેક પુસ્તકોના અનુવાદ દ્વારા એમણે પશ્ચિમની તેજસ્વી પ્રતિભાઓને ગુજરાતીના લેખકો-વાચકો સામે મૂકી આપીને એક નવા યુગની આબોહવા પ્રગટાવી.

સર્જક તરીકે એમણે કવિતા અને નવલકથા તો લખ્યાં જ, પણ એમની સર્જકતાનું શિખર એમની વિલક્ષણ ટૂંકી વાર્તાઓ. ‘ગૃહપ્રવેશ’(૧૯૫૭)થી શરૂ થતા એ વાર્તાપ્રવાહથી એમણે માનવચિત્ત અને સંવેદનનાં ઊંડાણોનો પરિચય કરાવતી વિશિષ્ટ વાર્તા રચી – માત્ર કથા નહીં પણ રચના, એ સુરેશ જોષીનો વાર્તા-વિશેષ.

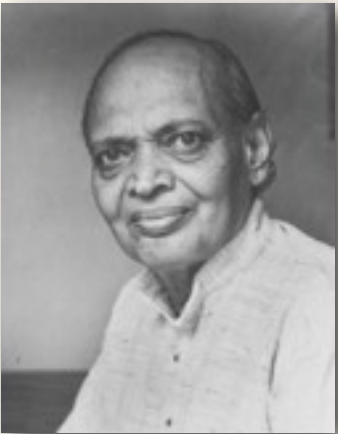
સુરેશ જોષીનું બીજું સર્જક-શિખર તે એમના સર્જનાત્મક, અંગત ઉષ્માવાળા લલિત નિબંધો. ‘જનાન્તિકે’(૧૯૬૫)થી શરૂ થયેલો એ આનંદ-પ્રવાહ બીજાં પાંચ પુસ્તકોમાં વિસ્તર્યો.

આવી બહુવિધ પ્રતિભાવાળા વિદગ્ધ વિવેચક અને સર્જક હોવા ઉપરાંત સુરેશભાઈ સમકાલીન અને અનુકાલીન ગુજરાતી સર્જકો – વિવેચકો માટે પ્રેરણારૂપ પણ બન્યા અને આધુનિક ગુજરાતી સાહિત્યનો નવો પ્રવાહ પ્રગટાવતી એક નૂતન પરંપરા ઊભી થઈ.

(પરિચય – રમણ સોની)

<https://ekatra.pressbooks.pub/>

gujaratikvitanoaashad/

Introduction

In 1929, Gujarat Vidyapith published its first edition of સાર્થ ગુજરાતી જોડણીકોશ, the Gujarati comprehensive dictionary. In the preface, Gandhiji wrote, “હવે પછી કોઈને સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવાનો અધિકાર નથી”. This was the beginning of a new epoch for Gujarati.

In the early eighteenth century, people on the Indian subcontinent spoke many more dialects than are spoken today. Most dialects, including Gujarati, did not qualify as “language” because they lacked definitive dictionary and formal grammar. At that time, written materials consisted only of manuscripts. With the introduction of the printing press, publishers of Gujarati books offered books in quantities never imaginable before. This formalized Gujarati as a one of the official languages of India, in a time where many other dialects did not make the technological transition and thus are now endangered or even extinct.

Now, in the 21st century, we are experiencing another such tectonic shift, a move from paper book to digital. We feel that any language that does not make this transition will be in danger of becoming extinct by 2050. However, communities that choose to participate in this digital revolution are at a great advantage, as ubiquitous accessibility becomes common.

Every electronic device – from mobile phones to automobiles — will hold literature in the digital form and it will be accessible to people worldwide.

Mission

“Preserve and spread Gujarati literature through digitization”

In the Western world, a similar successful effort, Project Gutenberg, created over 40,000 free books in digital format and was instrumental in making e-Book reader ubiquitous. Instantly, thousands of books from Shakespeare to Agatha Christie became available to eBook readers at no charge. Over 1,000 million downloads of free ebooks have already occurred. Once Gujarati books are digital, they will be instantly available on eBook readers and readable via Kindle, iPad, Android tablets and smart phones. In the digital form they will be fully searchable with any search engine.

Accomplishments

In a very short time, Ekatra picked up pace and involved numerous volunteers from across the world:

- Registered Ekatra Foundation as US not-for-profit organization

- Designed and test creation of ebook using both soft copy and physical books.
- Became the first entity to offer true digital Gujarati ebooks for free on the web, Kindle, iPad, Android tablets, Android smart phones, iPhone and regular computers.
- Built ebook conversion process. Ekatra created/obtained tools to convert proprietary fonts into Unicode, obtained access to Gujarati OCR, established standard ePUB template and created ePUB formatting guide to achieve efficient repeatable scalable process.
- Designed Ekatra Website and offer first 25 free books. Converted total of 50 books.
- Formed literary committee and selected 86 books for conversion. Received permission to convert 20 books.
- Received permission to offer over 50 books published by Lok-Milap Trust.
- Published 8 issues of bimonthly Gujarati e-digest, સંચયન.
- Established communication with leading Gujarati not-for-profit organizations including Gujarat Vidyapith, Gujarati Sahitya Parishad, Forbes Gujarati Sabha, Lok-Milap Trust and Gujarati branch of Wikipedia (વિકિસ્રોત).

Goals

- Establish Ekatra as the premier online Gujarati literature digital library.
- Offer 200 free ebooks on Ekatra’s website.
- Offer the same on leading bookstores including Amazon, iBookstore, smashword.com and Flipkart.
- Publish 6 issues of સંચયન. Create awareness of the available Gujarati literary resources.
- Expand volunteer organization to support book conversion and proof reading tasks.
- Collaborate and share knowledge about digital books with other non-for-profit so they can also offer free digital books.

Get Involved

While our volunteers are working on all fronts, we are seeking help with the following:

- Sourcing of selected books in physical or PDF form.
- Proofreading of OCR content
- Assistance in creating local Ekatra volunteer community

Contact

Rajesh Mashruwala | mashru@ekatrafoundation.org

Atul Raval | atulraval@ekatrafoundation.org

Ekatra Foundation is a not for profit organization exempt under section 501(c)(3).

It's Federal ID is 46-2153818.

Public Charity Status: 509(a)(1) & 170(b)(1)(A)(vi) • Effective Date of Exemption: April 24, 2013.